

Nézetek a büntetőjogi gondatlanságról I.

Írta: Dr. Irk Ferenc

I. Bevezetés

A tudományos-technikai fejlődéssel párhuzamosan az emberi élet, testi épség, egészség egyre több területen kerül veszélybe. Ezek a veszélyhelyzetek elsősorban az emberi gondatlanság következményeiként jönnek létre.

A társadalmilag veszélyes valóságjelenségekkel — ezek egyike a hanyagság, könnyelműség, feledékenység is, ha ennek eredményeként társadalmilag káros eredmény valószínűsíthető, vagy ilyen következik be — a büntetőjog is foglalkozik. Saját eszközeivel igyekszik az emberi tevékenységet kedvező irányba befolyásolni.

A gondatlanságot behatóan elemző büntetőjogászok körében azonban nem ismeretlen az sem, hogy sok vonatkozásban igen lényeges problémák máig megoldatlanok. Elegendő itt néhány szempontra utalni. Így pl. arra, hogy az élet számos területén a társadalmilag hasznos eredményre vezető tevékenység szerves velejárója a nem hasznos (káros) eredmény bekövetkezésének lehetősége. A különféle munkavégzés során — legyen az az emberek manapság legszélesebb körét érintő közlekedés vagy az ipari munka, az orvosi hivatás gyakorlása, avagy a vadászat — gyakran fennáll a káros eredmény bekövetkezésének a veszélye — legalábbis absztrakt módon. Ezeket szokás kockázatos tevékenységeknek nevezni.

Ha a káros eredmény bekövetkezik, a büntetőjog mindig egy meglehetősen kényes döntésre kényszerül. Azt kell mérlegelnie, hogy az eredmény bekövetkezése az elvárható figyelem és körültekintés mellett előre látható volt-e? Másként megközelítve a kérdést: jogszerű vagy jogellenes volt-e a kockázatvállalás,

illevé az eredményhez vezető tevékenység végzése lehetséges lett volna-e kockázatvállalás nélkül is?

A fő problémát a büntetőjog számára az jelenti, hogy — el-
lentében a szándékos bűncselekményekkel, amelyek a büntető-
jog többségét alkotják — a gondatlan cselekményeknél nem olyan
közvetlen és egyenes irányú a cselekmény és az azt kiváltó
eredmény közötti oksági kapcsolat. Sőt a kapcsolat lényegileg
eltérő. Hiszen a szándékos cselekmények esetében a *célzat* is
jogilag negatív megítélésre kerül, mivel a jogilag tiltott ered-
mény elérésére irányul (s így már maga a cselekvés, az ered-
ménytől elvonatkoztatva is jogellenesnek minősíthető). A gon-
datlan cselekményeknél viszont a cselekvések legtöbbször vagy
nem károsak, vagy kifejezetten hasznosak mindaddig, amíg a jog
által tiltott eredmény (egy-
es esetekben ezek közvetlen veszélye)
be nem következik.

A szándékos bűncselekmények eredményszemléletére épülő
gondatlansági elméletek problematikája a büntetőjog történeté-
vel foglalkozó munkákban is visszatükröződik. A fő ellentmondás
ok felismerése sem újkeletű. Beschütz már 1906-ban így vé-
lekedett: „Csaknem minden eddigi, a bűnösségi tan fejlődéstör-
tényével foglalkozó munka a szándékosságnak biztosított abszo-
lút elsőséget; ha a gondatlansággal egyáltalán foglalkozott, azt
csupán az előbbi függelékeként kezelte. Még hozzá olyan füg-
gelékként, amely a büntetőjog számára kifejezetten terhes. Ez
annak a hibás kiindulási alapnak köszönhető, amely a bűnösségi
fogalomhoz vezető utat a szándékosság vonalán vezette végig,
s legfeljebb a szándékossághoz viszonyította a gondatlanságot.
Ezáltal a gondatlanságot egy olyan formába kényszerítette,
amelybe egyáltalán nem illett.” Majd így folytatja: „Látható
volt a gondatlanság büntetésének kriminálpolitikai szükségsze-
rűsége egyrésztől (még ha nem is minden időben és nem is min-
dig azonos terjedelemben); másrésztől a kifejlődött jogok mon-
dataiból indultak ki, miszerint nincs büntetés bűnösség nélkül.
A gondatlanságot tehát az egyoldalúan felépített bűnösségi fo-
galomba kellett beépíteni.”¹

A jogtörténeti kutatások ismereteinek fényénél az ősidőkben

¹ Beschütz, J.: Die Fahrlässigkeit innerhalb der geschichtlichen Ent-
wicklung der Schuldlehre. Schlettersche Buchhandlung, Breslau, 1906.,

a kizárólagos eredmény szemlélet uralkodott. Az átmenet a bűnösségi szemlélet felé igen lassú volt. (Ennek jelei fedezhetők fel pl. a Bibliában. Ha valaki favágás közben a véletlenül kirepült baltával vagy a nyeléről lerepült fejszével „felebarátját” halálra sebezte, a menedéket nyújtó városok egyikébe menekülhetett, „hogyan élve maradjon”, mivel nem méltó a vérbosszúra — a halálra —, hiszen azelőtt nem gyűlölte áldozatát.² A fejlődésben három szakasz különböztethető meg. Az elsőt már említettem. A következőben még megmaradt az eredmény szemlélet elve, de kivételként már megállapítást nyert a vétkesség hiánya. A harmadik szakasz alapvetően eltérő az előbbi kettőtől. A legfontosabb, hogy minden egyes esetben vizsgálták: a tettes az eredményt „bűnösen” vagy „véletlenül” idézte-e elő. A bűnös és a véletlen eredmények egymást kizárták. Ebből vezethető le az a felfogás, amely szerint a büntetőjog előterébe a bűnösen előidézett eredmény került, s ezzel együtt járt a büntetés mint jogkövetkezmény. A bűnösségi fogalomban ezzel az akarat szerepe került előtérbe. Bűn az „akart”, véletlen „a nem akart”, illetve „akaratlan” eredmény.

Az idők folyamán e harmadik irányzat finomodása volt megfigyelhető. A véletlenből néhány elem átvándorolt a bűnösségbe, amely az akarat mint olyannal nem tudott mit kezdeni, leszámítva a „nem tudatos gondatlanság” formuláját.

Ha a büntetőjog történetét figyeljük, az is megállapítható, hogy még a szándékos cselekmények esetében is — a társadalom fejlődéstörténetének különböző szakaszaiban — meglehetősen eltérő volt a megítélés a büntetés alá vonandó cselekmények körét illetően.³

4. old. A munkát a történeti áttekintés során a továbbiakban is mint alaplóművet felhasználom, ezért a hivatkozásokat e vonatkozásban mellőzhetőnek tartom.

2 Mózés V. könyve, 19, 5—6.

3 Az élet, testi épség, egészség elleni bűncselekmények vonatkozásában Bakóczy Antal ad részletes történeti áttekintést. Vö. Bakóczy Antal: A bűnözés gazdasági következményeiről. Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok 14. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1977. 43—111. old., továbbá Bakóczy Antal: Az élet elleni bűnözés tipizálási és osztályozási kérdései. Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok 15. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1978. 5—79. old.

Hammurabi törvénykönyve⁴ az i. e. XVIII—XVII. században már foglalkozott az emberölés, testi sértés gondatlan alakzataival. Így a nemes embernek („awelum”) testi sértés okozása esetén meg kellett esküdnie: az ütés nem volt szándékos, majd ki kellett fizetnie az orvost. Gondatlanságból okozott halál esetén pénzt kellett fizetnie (206—209. §§).

Megjelenik a jogszabályban a mai fogalmaink szerinti orvosi műhiba is. A rosszul sikerült orvosi műtét büntetése viszonylag súlyos: halál okozása vagy az „awelum” szeme világának elvesztése esetén az orvos kezének levágását rendelte a törvény (218. §). Ha ugyanezt rabszolga sérelmére követte el: helyette másik rabszolgát kellett adnia (219. §).

A gondatlanság büntetésének még ennél súlyosabb formája is ismert volt. Ha az építőmester egy „awelum”-nak olyan házat épített, amely később összedőlt, s a ház gazdáját megölte: az építető életével lakolt hanyagságáért. Ha a ház gazdájának fia halt meg az összedőlő ház romjai alatt: az építető fiát kellett cserében megölni (229—230. §§). Rabszolga megölése esetén ezúttal is másik rabszolgát kellett cserébe szolgáltatnia (231. §). Az építető ezen túlmenően mindennemű kárért felelt, s az összedőlő házat saját vagyona terhére újból fel kellett építenie (232. §). Ugyanezek az előírások voltak érvényben akkor is, ha nem az egész ház dőlt össze, hanem csak az egyik fala omlott le (233. §).

A vagyoni kár gondatlan okozása közé sorolták — külön kiemelve — a másik hajójában előidézett pusztítást (240. §). Itt is — függetlenül az eset körülményeitől — a teljes anyagi elégtétel elve érvényesült.

Büntetendő volt a gondatlan árvizokozás is. Ezúttal is teljes anyagi elégtételt kellett szolgáltatni (55. §).

Hammurabi kódexe szerint a nem bizonyítható anyagi károkozás nem büntethető: „Ha az utazó a pénzről, melyet a kereskedőnek átadott, hanyagságból nem vett pecsétetes elismervényt: a nem nyugtázott pénz egyáltalán nem vehető fel az elszámolásba.” (105. §.)

Figyelemre méltó, hogy már ismeretes volt az elháríthatatlan

4 Vö. Hajdu Lajos—Horváth Pál—Nagy Lászlóné: Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba. Kézirat. Budapest, 1970. 45—46. o.

objektív ok fogalma mint mentő körülmény. Így pl. ha a bérlő állatot a mezőn oroszlán ölte meg, a bérlő nem tartozott felelősséggel (244. §). Természetesen ha a hanyagság megállapítható volt, az elpusztult ökör helyébe a bérlőnek másikat kellett adnia (243. §). Ugyanez vonatkozott a részleges károkozásra is (247—248. §§). Szintúgy nem volt büntethető akkor sem az egyén, ha eskü alatt vallotta, hogy egy isten „ütötte meg” (249. §), vagy ha az ökör egy „awelumot” útközben felöklelt, s az meghalt (250. §). Ha viszont tudott volt az állat vad természete, s nem tették meg a szükséges intézkedéseket: pénzbüntetést kellett a sérülést okozó állat tulajdonosának fizetnie (251—252. §§).

A törvényszövegből kitűnően tehát a jogalkotás hármast célt tűzött ki maga elé, éspedig:

— a személyi sérülés esetén — az előreláthatóság függvényében — differenciált büntetés kiszabása;

— az anyagi károkozás esetén az okozott kár teljes megtérítése;

— lehetőség biztosítása az elháríthatatlan külső tényezők hatása esetén a büntetlenség számára.

Aligha vonható kétségbe, hogy ez a felfogás — különösen a törvény alapvető „kegyetlenségének” szem előtt tartása mellett — fejlett jogérzékről tanúskodik.

Manu törvénye szerint is — a beszámításra nézve — döntően különbözött a szándékosságtól a mai fogalmaink szerinti gondatlanság. Noha ez utóbbi körben sem lehetett számítani büntetlenségre (a gondatlanságot ebben az időben a véletlennel azonosították), azonban ugyanazon eredmény előidézése esetén is nagyságrendi különbség volt megállapítható a szándékosan és a „véletlenségből” előidézett cselekmények esetében.⁵

Érdemes rövid kitérőt tenni, miért is alakult a jog épp így ezekben a régmúlt időkben. Beschütz véleménye szerint e felfogás a nagycsalád bűnösségi elméletére vezethető vissza. Ebben az időben a sértő és a sértett egyaránt a nagycsalád tagjainak szeme előtt nőtt fel. Ez utóbbiak számára mindkettő egyformán kedves volt. Gyakran fordult ugyanakkor elő, hogy az embereknek életüket kockára kellett tenniük. Szemükben a sértés sze-

⁵ Vö. Büchler Pál (ford.): Manu törvényei. Benkő Gyula Könyvkereskedése. Budapest, 1915., valamint Sik Sándor: A büntetőjog őskora. Aigner Lajos Nyomdája. Budapest, é. n., 201. és 231. old.

rencsétlen véletlen képében mutatkozott meg.⁶ Nem nehéz felismerni a rokonságot a több évezred előtti és a mai vulgarizált felfogás között. A közlekedés, az ipari munkavégzés, a háztartás körében bekövetkező — ugyancsak gyakori kockázatvállalással együttjáró — tevékenység gyakorlása során napjainkban is sokan a pusztá véletlennek tekintik azt, hogy tevékenységük nem az előre várt és akart eredményhez vezetett. Természettudományos ismereteink fényében azonban a mai büntetőjog és annak alkalmazói már képesek arra, hogy a gondatlanságot — több-kevesebb sikerrel — elhatárolják a véletlentől. A probléma azonban még korántsem megoldott.

Az emberi társadalom, s ezzel együtt az állam fejlődésének magasabb fokán már megkívánta, hogy a közösségek tagjai ne csak az erőszakos cselekményektől tartózkodjanak, hanem az olyanoktól is, amelyek kellő előrelátás mellett harmadik személy sérelmét okozhatják. Ez az irányzat az egyes ókori államok jogfejlődésében is megfigyelhető.

II. Gondatlanság a római jogban

Közismert tény, hogy a rómaiak számos eszmét, intézményt a görögöktől vettek át. Így a *filozófusok* már a rómaiak előtti időkben — a *görögöknél*, sőt még korábban is — a bűnösségi kérdés súlypontját az *akaratra* helyezték. A rómaiak koncepciójának gyökere itt lelhetők fel. A görögöknél elsőként *Démokritosz*nál található utalások az akaratra, mint a vétkekesség központi problémájára vonatkozóan. A görög vétkekességi tant *Arisztotelész* foglalta egybe a legalaposabban. Ő a cselekedet etikai megítélését az akaratban látja. Egyik fő művében, a *Nikomakhoszi etikában* így ír: „... igazságtalan, illetve igazságos cselekedetet csak akkor követ el valaki, ha tettét saját akaratából követi el; ha akarata ellenére tesz, akkor tulajdonképpen sem igazságtalan, sem igazságos cselekedetet nem követ el, legfeljebb véletlenségből, azaz olyasmit tesz, ami véletlenül igazságos, illetve igazságtalan. Szóval az igazságtalan és az igazságos tettet azon az alapon határozzuk meg, hogy saját akaratából vagy an-

⁶ *Beschlitz*: I. m. 17. old.

nak ellenére történt-e; mert csak akkor van helye feddésnek, ha a cselekvés saját akaratából történt, de akkor aztán valóban igazságtalan tett is..." Majd így folytatja: „Saját akaratból fakadó tetten... azt értem, aminek végrehajtása magán a cselekvő személyen fordul meg, s amit úgy hajt végre, hogy tudatában van annak, illetve nincs tévedésben afelől, hogy cselekvése kit érint, milyen eszközzel, s milyen célból"; a továbbiakban a bűnösséggel kapcsolatban a következőket írja: „A társas együttélésben háromféle kártevés lehetséges. Azt, amely tévedésen alapszik, hibának nevezzük; mikor tudniillik nem azzal a személlyel szemben, nem azt a cselekedetet, nem azzal az eszközzel, s nem azzal az eredménnyel követ el valaki, amint eredetileg gondolta...; már most, ha a kártevés úgy történik, hogy bekövetkezésével nem lehetett számolni, akkor szerencsétlenség. Ha viszont nem olyasmi, aminek bekövetkezésével nem lehetett számolni, de mégis lelki rosszaság nélkül történik, akkor hibáról van szó (hibát akkor követ el valaki, ha a lelki rosszaság kiindulópontja őbenne van; szerencsétlenségről pedig akkor beszélhetünk, ha az indítóok kívülről jön). Ha aztán valaki tudva követi el a kártevést, de nem előre megfontolva, akkor ezt igazságtalan tettnek nevezzük, pl. ha valamit haragból vagy másféle szenvedélyből teszünk, ami ellenállhatatlanul és természetesen uralkodik az emberen... Ha ellenben valaki előzetes elhatározásból okoz kárt, akkor igazságtalan és gonosz ember. Ezért pl. a haragból elkövetett cselekményeket — igen helyesen — nem is tekintjük előre megfontolt szándékból történnéknek: tulajdonképpen nem az kezdi a kártevést, aki haragból tesz valamit, hanem az, aki őt megharagította" ... „mert a harag mindig vélt igazságtalanságból ered." A hibák rangsoráról a következőket mondja: „azok a hibák, amelyeket nemcsak a körülményeket nem ismerve, hanem általánosságban tudatlanságból követ el valaki, elnézést érdemelnek, azok ellenben, amelyeket nem tudatlanságból, hanem a tudatlanság állapotában ugyan, de olyan szenvedélyből követ el valaki, amely sem nem természetes, sem nem emberhez illő, nem érdemelnek elnézést".⁷

Arisztotelész tehát a bűnösség hármasságáig jut el, de

⁷ *Arisztotelész: Nikomakhoszi ethika. Magyar Helikon. Budapest, 1971. 137. old.*

ezen belül csak az egyik esetben beszélhetünk vétkeességről. A bűnösség legenyhébb formája a tudatlanság hibája, amely nem bűncselekmény. A második bűnösségi formába az indulati cselekmények tartoznak. Noha itt az eredmény akaratlagos, még sincs semmiféle jel az erkölcsi rosszallásra. Ezután jut el Arisztotelész a legsúlyosabb bűnösségi formához, amely az előre kitervelt bűncselekmény. Az ilyen tett elkövetőjét tekinti bűnözőnek.

A második és a harmadik kategória közötti különbségtéves gondolati háttére az, hogy az előre megfontoltság esetén gyakorlatilag mindig fellép egy ellenmotívum. Ennek legyőzésében sokkal nagyobb bűnöző-intenzitás jut kifejezésre, mint az indulati cselekmények esetében.

A római filozófusok — s rajtuk keresztül a római büntetőjogászok — a görögök ismeretanyagát felhasználva, de mégis alapjaiban más utakon haladtak.

A sztoikusok a görög filozófia egy részét átvették. Belőle csak az akaratot alkalmazták, de nem a görög felosztási rendszert. Következésképp az előbb ismertetett hármas felosztás a római büntetőjogban is ismeretlen. Náluk elegendő a közvetlenül az eredményre irányuló akarat ahhoz, hogy egy bűncselekmény szubjektív tényállásszerűségét megállapítsák. Az előre megfontolt szándéokra vagy az erős felindulásra nem terjed ki a figyelem. Ha hiányzik az akarat, nincs vétkeesség, a büntetőbíró tehát nem léphet fel.

Az időrendi sorrendhez visszatérve megállapítható, hogy az ókori Róma kezdeti időszakában a bűnösségi tan gyermekcipőben járt. Csak a bűnösség (dolus) és a véletlen (casus) fogalmakat ismerték. A kettőt élesen elhatárolták egymástól.

A tizenkét táblás törvény rendelkezéseiből kitűnik, hogy az azonos eredményt előidézőket nem mindig büntették azonos súllyal. A római jog már fejletlen formájában is megkülönböztetést tesz bűn és véletlen között.

A *decemvirek* kivételesen a tűzvészokozás esetében különbséget tettek a szándék és a véletlen között. Ez utóbbit azonban a hanyagsággal azonosították. Ez pedig azt mutatja, hogy nem volt tisztában a gondatlan és a véletlen közti különbséggel.

Mommsen kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy az olyan testi sértéseknél, ahol minden vétkeesség hiányzott,

felelősség is ki volt zárva. Tekintettel azonban arra, hogy a tizenkét táblás törvény a kizárólagos eredmény szemlélet alapján áll, Mommsen e nézetét később megkérdőjelezték.⁸ Egyetlen kivétel (a gyújtogatás esete) említése alapján nem lehet arra a következtetésre jutni, hogy általánosságban is uralkodó lett volna a szándékos és a nem szándékos cselekmények közötti különbségtétel. A tizenkét táblás törvény tehát a tettes pszichéjével nem teremtett kapcsolatot.

Az igazi deliktumok a klasszikus jogban mind szándékosak (dolus) voltak, egyetlen kivétellel. A *Lex Aquilia* által szabályozott vagyoni károkozást gondatlanul is el lehetett követni. A véletlen károkozás többé nem minősült deliktumnak.⁹

Ugyanakkor figyelemre méltó — az általános felfogással szemben — az a tény, hogy volt olyan praeter, aki felelősségre vonta azt, akinek a lakásából az útra kidobtak vagy kiöntöttek valamit, ha ez kárt okozott. Akkor is, ha a lakás gazdája teljesen vétlen volt. Nem volt ismeretlen a veszélyeztetés büntetése sem. Bárki keresetet indíthatott az ellen a tulajdonos vagy lakó ellen, akinek házában, lakásán, a közút felé eső részén leeséssel fenyegető tárgy volt kifüggesztve.

A peres fél vagy károsult hasonlóképp keresetet indíthatott az olyan bíró ellen, aki kötelességét megszegve járt el, függetlenül attól, hogy a kötelesség megsértése szándékos volt-e, avagy a bíró hanyagságának, mulasztásának volt-e betudható. Az utóbb említett esetekben csak deliktumszerű tényállás volt megvalósítható, mivel az igazi deliktumok kizárólag szándékosan voltak elkövethetők.¹⁰

Igaznak tartható tehát az a nézet, amely szerint a klasszikus jogban a dolus és a casus már teljesen szétvált. Ennek okaként Mommsen az általános felelősség fejlődését jelöli meg, amely az előre látható és a másokkal nem törődő károkozást a köztársasági Rómában büntetendővé nyilvánította. Ekkor már különbséget tettek az ember és az embertárs közötti tekintettel levés

⁸ Vö. *Beschütz*: i. m. 37. old.

⁹ *Brósz Róbert—Pólay Elemér*: Római jog. Tankönyvkiadó. Budapest, 1974. 459—460. old.

¹⁰ *Brósz—Pólay*: i. m. 468—469. old.

és a között, amikor az egymással szerződéses kapcsolatban álló személyek okoztak egymásnak kárt.¹¹

Az embereknek a társadalomban elfoglalt helye is meghatározó volt a vonatkozásban, hogy valakit a *culposus* cselekményért megbüntettek-e, vagy sem. Így a szabadok által elkövetett emberölés említett esete a rendes jogi eljárásban nem került büntetés alá. Kivételek is voltak azonban. Ezek: a méreg elővigyázatlan adagolása, a szándék nélkül elbizakodottság által előidézett vagy veszekedés során előforduló emberölés, szabad ember megölése orvos által, szabad ember megölése fa elővigyázatlan kidöntése esetében.¹²

A klasszikus római jogban a *dolus* és a *casus* közötti megkülönböztetés gyújtópontja már az akarat. Ha az akarat cselekvés olyan eredményt idéz elő, amelyet a társadalom rosszall, úgy *dolus* állunk szemben. Az akarat cselekvés folytán az akarat a fizikális cselekvést az eredménnyel közvetlen összefüggésbe hozza. Ebből következik, hogy a mai *dolus* eventuais fogalom nem tartozik a római jog *dolus* fogalma alá. Hiszen ennek épp az a lényege, hogy az akarat cselekvés nem a jogellenes eredmény előidézésére irányul.

A római büntetőjog *dolus* fogalma egészen Hadrianusig egyenlő a bűnösségi fogalommal. Eddig az időig minden nem akart eredmény a *casus* fogalma alá tartozik, és általában büntetlen marad.

A római büntetőjogban a *dolus* fogalmának lényege, hogy közvetlenül a jogellenes eredményre irányul az akarat. Ez a *dolus* a római jogban a bűnösség fogalmi kritériuma. Bűnösségi formák ismeretlenek. Emiatt azonban az akarat momentum erősen merev. Ez a felfogás a gyakorlati jogérzék, mindenekelőtt az állam fejlődésével egyre fokozódó állami erőszakszervezet számára idővel tarthatatlanná vált. Ez utóbbiak ugyanis a bűnösségi fogalommal szemben az antiszociális cselekvésmódokat részesítették előnyben. Emiatt kellett megvalósulnia a bűnösségi fogalom átalakulásának, természetesen nem egyik napról a másikra, hanem hosszú folyamat során. Eleinte kivételeket teremtettek, amelynél a *dolus*ért járó teljes büntetést nem szabták ki,

11 *Mommsen, Th.: Römisches Strafrecht*, Duncker und Humblot, Leipzig, 1899. 830. old.

12 *Mommsen: l. m. 830. old.*

noha a cselekmény csak szabályos dolus volt. Ugyanakkor olyan cselekményért is büntetéseket szabtak ki, amelyek az eredetileg büntetlen causok csoportjába tartoztak. Ezekben a kivételekben fedezhetjük fel a dolus mellett egy másik bűnösségi fogalom csírát. Később ezek kivételes jellegét feladták, s önálló bűnösségi formákat hoztak létre belőlük.

*Hadrianus*ig egyetlen kivételt sem ismerünk a dolus büntetése és a casus büntetlensége alól. E császár uralkodásától kezdve viszont egy sor olyan döntés maradt ránk, ahol ugyan dolus fordul elő, de a büntetés enyhébb, illetve ahol a casus esete forog fenn, mégis büntetéseket szabtak ki. Ezzel — közvetve — büntetendőnek ismertek el olyan cselekményeket is, amelyeknél az akarat nem közvetlenül a jogellenes eredmény előidézésére irányult. Ezek a kivételek a jogérzet szükségleteiből fakadtak, s különösen a prevenció eszméit szolgálták.

Az egyes korszakok felfogása, az idők folyamán bekövetkező változások a filozófusok ránk maradt esetleírásaiban is visszatükröződnek.¹³ Az i. e. első században élt *Alfenus pl.* a következő esetről, illetve annak jogi értékeléséről számol be: Többen labdáztek. Egyikük egy rabszolgafiút, amint az éppen a labdáért ugrott, meglökött. A rabszolga elesett és lábát törte. Kérdés: vajon a gyerek ura az *Aquilis-törvény* alapján követelhet-e kártérítést attól, aki ellökte a fiút. Azt felelem, hogy nem, mert az eset inkább véletlennek, mint gondatlanságnak látszik.

Az i. sz. második századból *Gaius*tól maradt hátra a gondatlansággal kapcsolatos véleményalkotás. Ő a következőket mondja: jogtalanak tekintjük a megölést, ha az szándékosan vagy gondatlanul történt. Egy más törvény sem sújtja azt a károkozást, ami nem jogellenesen történt, így nem büntetendő az sem, aki véletlenül, gondatlanság vagy szándék nélkül okozott kárt.

Az i. sz. harmadik század első felében élt *Marcianus* szintén kitért a szándékosság és a gondatlanság elhatároló ismerveire. Szerinte bűncselekményt elkövetni előre megfontoltan, felindulásból vagy véletlenül lehet. Előre megfontoltan bűnöznek a rablók, akiknek ez a mesterségük, felindulásból, aki részegségében tettelegességre vetemedik vagy fegyverhez nyúl. Véletlenül

13 Az idézetek a következő műből származnak: *Diódsi György* (összeáll.): *A római jog világa. Gondolat. Budapest, 1973. 237. és köv. old.*

pedig az, aki vadászat közben fegyverét a vadra hajtja és embert öl vele. A nagyjából ugyanebben a korban élt *Ulpianus Neratius* idézi, aki szerint, ha a bérlő fűtő rabszolgája a kemence mellett elalszik, és emiatt leég a major, a bérleti szerződés alapján akkor felel a majoros a kárért, ha a rabszolgák megválogatásában hanyagul járt el. Mi a helyzet, ha más rakott tüzet a kemencében és más őrizte hanyagul? Vajon felel-e az, aki tüzet rakott? Aki elaludt, azt senki sem mentheti azzal, hogy természetes emberi dolog történt vele. Tartozott volna vagy előbb eloltani a tüzet, vagy úgy elzárni, hogy ki ne csaphasson. Az imént idézett szerzőkkel nagyjából azonos korban élt *Paulus* annak a véleményének ad kifejezést, ami szerint felmenthető az, aki embert ölt, és elítélhető a gyilkosságért, aki nem ölt: mert nem maga a tett, hanem kinek-kinek a szándéka büntetendő. Épp ezért felmentendő az, aki véletlenül elhajtott fegyverével gondatlanságból ölt. Ha valaki verekedés közben kap ütést és belehal, mivel magukat az ütések is mindenkinek az esetében mérlegelni kell, ezért az alacsonyabb rendűeket cirkuszi játékokra vagy bányamunkára ítélik, az előkelőbbek vagyonuk félték elkobzásával bűnhődnek. Ugyancsak *Paulus* írja, hogy ha valaki a fűvét vagy tüskebozótját fel akarván égetni, abba tüzet vet és a tűz elkóborol és túlcsap a határon, s megrongálja más vetését vagy szőlőjét, azt kutatjuk, hogy ez a tüzet rakó hanyag vagy szakszerűtlen eljárása miatt történt-e. Így ha szeles napon gyújtott tüzet, mulasztás terheli (mert aki alkalmat teremt a kárra, károkozóknak számít). Ugyanígy vétkes az is, aki nem tett óvintézkedéseket a tűz terjedése ellen. Ha azonban mindent, amit tehetett, megtett, és hirtelen kerekedett szél vitte tovább a tüzet, nem volt gondatlanság.

A szövegekből egyértelműen kitűnik, hogy noha a gondatlanságnak a véletlentől való elhatárolásában kétség merülhetett fel, azonban a gondatlanságot általában büntették (esetünkben egyetlen kivétel *Marcianus* volt), noha enyhébben, mint a szándékoságot.

A jogtörténeti kutatások kimutatták, hogy a *culpa* kifejezés a köztársasági idők törvényeiben még egyáltalán nem fordult elő. Az írók alkotásában — amint láttuk — azonban már ekkor fellelhető. A törvényi nyelvezetben elsőként a császári ediktumokban található meg, szubjektív momentumok nélkül, csupán

általánosságban a véték, a vétékesség fogalma számára. Csak sokkal később kerül a culpa a dolus ellenpólusaként felhasználásra, azonban még ekkor sem úgy, mintha a dolus mellett egy második bűnösségi forma lenne.

A culpa szónak tehát két, teljesen eltérő jelentése létezik:

1. a culpa általában mint bűn, bűnösség;
2. a culpa speciálisan, mint a dolus ellentéte.

A latin szakszövegek etimológiai elemzéséből is több következtetés vonható le.

1. A culpa nem tartozik a dolushoz. Mivel a tettesnek semmiféle lehetősége sincs az eredménnyel kapcsolatos bármiféle elképzelésre, így hiányzik a tudati momentum, amely a dolus lényegi kelléke.

2. Ugyanezen okból kifolyólag nem lehet a „tudatos” culpa kifejezést használni, hiszen itt a tudati momentum lényeges. Másik oldalról megközelítve a kérdést: hasonlóképpen nem lehet „nem tudatos” culpáról beszélni, hiszen e fogalom az eredmény bekövetkezési lehetőségéről alkotott elképzelésnek a hiányával egyenértékű. A latin „non intellegere” kifejezés leginkább a „nem figyelembe venni” kifejezésnek felel meg, tehát az elképzelés jelen van, és csak az elképzelés motiváló erejének a hiánya jut kifejezésre. A rómaiak az elképzelés megléte és hiánya között egyáltalán nem tettek különbséget. Ebből viszont három további következtetés is adódik:

a) Binding azon meghatározása, miszerint a culpa = „dolus aljas motívum nélkül”, hibás.

b) Hasonlóképpen el kell utasítani Löhr 1806-ból származó definícióját is, miszerint az illegális következmény tudása = culpa lata; az illegális következmény nem tudása = culpa levis, tehát, hogy az első eset = a tudatos gondatlansággal.

c) Ugyancsak hibás Löffler azon elképzelése, miszerint a culpa lata a nem tudatos gondatlanság magas foka.

A definícióhoz még egy további magyarázat is tartozik. Ha a tettes a bíróság előtt culpa miatt azzal mentegette volna magát, hogy neki semmiféle elképzelése sem volt, s ezért nem vette azt sem figyelembe, hogy cselekvése ezt a következményt fogja előidézni: nyomban azt válaszolták volna neki, hogy ez az elképzelés mindenkiben felmerül, s ezért benne is fel kellett volna merülnie. Nem hitték volna el neki, hogy hiányzott az elképze-

lése. Erre tekintettel a definíció tisztán processzuális bizonyítási mondat lenne, az elképzelés előfordulásának egy preszumpciója, noha a preszumpciók a római jogban nem idegenek. Ez a gondolatmenet a továbbiakban a gondatlanság gyújtópontjához vezet, amely szerint „ha ezt mindenki felismeri, akkor emiatt a tettes is fel kell ismerje”. Ez azonban ebből a definícióból hiányzik. Ebben az esetben viszont feltételezhetjük, hogy a meghatározás csupán alkalmazási formula, amellyel a tettes a bíróság előtt bűnösségét igyekezett menteni. Mivel a rómaiaknak nem a definíciók az erősségük, ennek a lényeges dolognak a hiányát mint a definíció hiányát foghatjuk fel.

Binding igen behatóan elemzi és támasztja alá azon felfogását, miszerint a *culpa lata* fogalmilag nem a culpára, hanem a dolusra vezethető vissza. Véleménye szerint a *culpa lata* definíciói „viszonylag használhatatlanok”. A *culpa dolo proximát* azonosnak véli a *culpa lata*-val. Véleményét néhány büntetőjogi eseten kívül — ahol ez előfordul — a polgári jogi álláspontokra is alapozza. A *culpa lata* látszólag az említett definíció vonatkozásában a büntető- és a polgári jogban egybeesik, ezért e módszer ellen nem tehető ellenvetés. Tény viszont az is, hogy a dolus-fogalom a büntető- és a polgári jogban teljesen eltérő. Ebből az következik, hogy a dolusnak és a culpának a viszonyát a büntetőjogban a polgári jogból levezetve tárgyalni súlyos hiba volna. Ezt egyébként magának Bindingnek más írásaiból is ki lehet következtetni. Bindingnél a kérdés lényegében úgy merül fel, hogy fogalmilag a *culpa lata* a két fő bűnösségi forma közül a dolushoz vagy a culpához tartozik-e?

A kérdésfeltevés e formája nem volna kifogásolható, ha a római jogban e két bűnösségi forma mint olyan valóban létezne. A császári időkig azonban egyetlen bűnösségi forma létezik, s ez a dolus. Azonban a későbbi római jogban is a culpa — vagy ahogy Binding a culpa lata ellentétéként nevezi: „az igazi” culpa — nem önálló bűnösségi forma. Eltekintve egyetlen szóban forgó esetől a Corpus Juris Civilis-ben, „az igazi” culpa nem büntetendő, s ebből az egyetlen esetből nem szabad bűnösségi formát konstruálni. Amennyiben viszont a culpa nem bűnösségi forma, akkor az egész kérdésfeltevés felesleges: nevezetesen az, hogy a culpa lata a dolus vagy culpa fogalma alá tartozik-e?

Megállapíthatjuk tehát, hogy a culpa latát egyáltalán nem

lehet összehasonlítani a római jogi *dolus* vagy *culpa* kifejezésekkel, csak a *dolus* és a *culpa* modern fogalmával, vagy ahogyan ma mondjuk: a szándékossággal és a gondatlansággal.

Ezt maga Binding is felismeri, amikor rámutat, hogy a „valódi” *culpá-t* és a gondatlanságot szinonimként használta, ugyanakkor zésre. Ez az „igazi” *culpa* — véli Binding — számtalan kvantitatív fokozatot foglal magában, amelyek egyike a *culpa lata*. E felfogása az újabb kutatások szerint súlyos tévedés. A római időkben csak egyetlenegy gondatlanság létezik, mint ahogyan csak egyetlen szándékosságról beszélhetünk.

Ez azért érdekes, mert Binding nyilvánvalóan az „igazi” *culpá-t* és a gondatlanságot szinonimként használta, ugyanakkor a „szándékosság” kifejezés alatt a „*dolus*”-t értette. A probléma abban van, hogy azok az esetek, amelyek a római jogban a *culpa lata* szerint kerültek büntetésre, a mai fogalmazás értelmében szándékos vagy gondatlan eseteknek tekintendők-e. Binding a *culpa lata* fogalmát a rómaiak *dolus malus*ához való viszonyában vizsgálta. Emiatt az ő „igazi *culpá*”-ja nem lehet a német gondatlanság, csak egy római *culpa*, amely azonban a római büntetőjogban egyáltalán nem létezik. Ezt Binding nem vette észre.

A római jogban a *casus* fogta át mindazt a területet, amelyet a *dolus malus* fogalma nem uralt szorosan. Ebbe fér bele a mai értelemben vett eshetőleges szándék, a gondatlanság és a véletlen. A büntetethőség egészen kivételes esetekre korlátozódott. Természetes, hogy a büntetőbíró ezekkel a korlátozásokkal tartósan nem békülhetett ki.

Löffler hívja fel a figyelmet arra, hogy a *culpa* latát nem lehet másként értelmezni, mint ahogyan arra a neve is utal: súlyos gondatlanság. Ez viszont kizárja azt, hogy a *culpa* latát a mai *dolus eventualis* fogalmával egy nevezőre hozzuk.

A római jogi irodalom alapján úgy tűnik, hogy a *culpa*, *lascivia*, *luxuria*, *lusus*, *cupiditas* nem egyebek, mint a *casus* alóli egyedi kivételek. Ennek következtében a büntetés általában enyhébb, mint a *dolus* esetében. A mai *dolus eventualis* is mint *culpa lata*, *lascivia*, *luxuria* stb. kerülhetett büntetésre. A rómaiak csak a *dolus directus*t sorolták a *dolus* fogalma alá.

A későbbi császári időkben is a *dolus* (*voluntas*) és a *casus* (*casus fortuitus*, *fortuna*) került egymással szembe. Egy második bűnösségi forma — a *dolus* mellett — szóba sem jöhetett.

A mondottakat összefoglalva megállapítható, hogy a rómaiak alapfelfogása az, hogy a jogellenes cselekmény kritériuma az akarat. A casus megítélése igen változékony, s a casus, valamint az impetus esetén előforduló enyhébb büntetések csak kivételeket jelentenek.

III. A gondatlanság megítélése az ókorban Európa egyéb részein¹⁴

A kutatások szerint a *germán* jogterületen a legősibb időkben békepénz fizetése volt szokásos a királynak. Ez azonban csak a szándékos cselekmények esetére volt jellemző. Nem szándékos cselekmények esetében ehelyett a sértettnek fizetendő bírság volt elterjedve.

Szándékos hibás tettnek az akaratlagos tettet tekintették. Minden nem akart eredményt szerencsétlen véletlenként, casusként fogtak fel.

A békepénz eredetileg a béke helyreállítására szolgáló, s a nagycsalád közerőszaka által kikényszerített fizetség volt. Ebből vonható le az a következtetés, miszerint az objektíven ítélkező bírónak lehetősége volt annak megállapítására, hogy a béke a megvalósított cselekménnyel nem kerül megzavarásra, tehát nem kell békepénzt fizetni. Bírságot ilyenkor csak a sértettnek kellett leróni, aki ezzel — mivel nem tudott olyan objektíven gondolkodni, mint a bíró — megelégedett. A bírság tehát csak látszólagosan hordozott pönális karaktert.

A germán népjogok a tizenkét táblás törvénnyel álltak azonos fejlettségi fokon. Itt is alapvetően a tettes bűnös viselkedését vették tekintetbe. Ellentétben azonban a római ítélkezési gyakorlattal, a germánoknál sokkal erőteljesebben vizsgálták azt, hogy a káros eredmény előidézésében nem vétlen-e a tettes.

Az első, ránk maradt összefoglaló jellegű jogforrás a germánok területéről a *Lex Visigothorum*. A törvénykezési gyűjtemény a fejlődésnek viszonylag magas fokán áll. Ezt igazolja, hogy nemcsak a szándékos és nem szándékos hibás cselekedet

¹⁴ Megállapításaim a következőkben szintén *Beschütz* már idézett munkáján alapulnak.

között tesz különbséget, hanem a szándékosokon belül is eltérőséget állapít meg aszerint, hogy a tett indulati jellegű, vagy előre megfontolt-e. Az előbbiek esetében enyhébb büntetéseket alkalmaztak, sőt ismerték a felfüggesztett büntetést is. Ugyanakkor a szándék hiánya ellenére is kiszabtak büntetéseket. Ez a felfogás a római jog hatásával magyarázható. A *Lex Visigothorum* túlhaladta a tizenkét táblás törvény fejlettségi szintjét, s kb. a hadrianusi idők fejlettségi fokán állott.

A vizigót (nyugati gót) joghoz képest a burgundi jog, a *Lex Burgundiorum* a fejlettség magasabb szintjén áll, s számos eltérő elemet tartalmaz. Ez utóbbi is a római jog befolyása alatt volt.

A kettő közötti közös vonás, hogy az indulati cselekmények büntetése enyhébb. Viszont az is megállapítható, hogy ez utóbbi jogban már az akaratlagos és nem akaratlagos cselekmények kettéválasztása meglehetősen éles formában történt meg. Figyelemre méltó, hogy itt már a „tudás” mint a bűnös cselekvés kritériuma is szóba került. E két fogalom mellett — noha még csak kezdeti formában — egy harmadik is megjelenik. Ennek értelmében kiemelték egyes cselekményeket részint az akaratlagos, részint a véletlen kategóriájából. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy — noha kivételes jelleggel — a véletlenért is büntetést szabtak ki.

A népjogok körében említést érdemel a *Lex Rothari*, amely szintén — a gyűjtogatás körében — különbséget tesz a szándékos és a nem szándékos elkövetés között. A szövegből kitűnik, hogy az elővigyázatlanságot is büntették. A tettes pszichéjének elemzésére a szövegben azonban nincs utalás.

A *longobárd jog* — amely fejlettségében nem érte el sem a nyugati gót, sem a burgundi jogot — szintén különbséget tett a véletlenül előidézett és az akart eredmény között. Noha a nem akart hibás tett esetén megengedett volt az elégtétel kikényszerítése (ha nem került sor békepenz kifizetésére), azonban arra is utalások vannak, hogy számos esetben az ilyen tett büntetlenül maradt vagy csekélyebb büntetéseket alkalmaztak. Büntetlenség esete azonban csak akkor forgott fenn, ha senki nem volt, akit felelőssé lehetett volna tenni. Tehát nem a bűnösség, hanem a felelőssé tehető személy hiánya volt szükséges a büntetlenséghez.

Összefoglalva megállapítható, hogy a germán jogban a gondat-

lanság és a bűnösség fogalma még nem kapcsolódott egybe. A bűnösség és a véletlen közötti különbségtétel kritériuma a rosszakarat megléte vagy hiánya volt. Néhány esetben ehhez járult a tudás is. Minden nem akart, tehát mai fogalmaink szerinti gondatlan cselekmény a casus fogalma alá tartozott. Ugyanezen csoportba tartoztak a dolus eventualis esetei is. Kivételesen az akarat megléte esetén is (az indulati cselekvéseknél) enyhébb büntetést szabtak ki, illetve a véletlen általános büntetlenségi eszméjét feloldva, az elővigyázatatlanságot is büntették.

IV. A gondatlanság megítélése Európa középkori jogában

A római birodalom bukását követően ismét Itália jogfejlődése hívja fel magára a figyelmet. Mielőtt az egyes, többé-kevésbé egymástól elkülönülő korszakokat elemeznénk, általánosságban megállapítható, hogy az olasz államok területén találjuk az első kezdeményezést a dolus melletti önálló bűnösségi forma kialakítására. Itt található a *culpa* fogalmában elsőként egy mellérendelt második fogalom megjelenése. Azonban ismételten hangsúlyozni kell a félreértések elkerülése érdekében, hogy noha a culpa fogalom kialakulása nagy hasonlatosságot mutat a gondatlansági fogalom kialakulásával, s noha a culpa is ezen az alapon nagy figyelmet igényel, ez még nem jelenti azt, mintha azt mondhatnánk, hogy a culpa és a gondatlanság fogalma egymást fedik.

A „gondatlan” szó *etimológiája* bizonytalan. Weigand a német „fahrlässig” szó első előfordulását a „verlesig” formában 1483-ból vezeti le a középnémet „verlaesec” szóból. Kluge megjegyzi, hogy a gondatlan szó 1500-ban fellelhető és itt a menést, a viselkedést vagy a hanyag módon való kezelést jelenti. Brunner csak annyit ad, hogy a XV. század előtt a szó alig lelhető fel. Sturm szerint a gondatlan fogalom összefügg a „fahren lassen” fogalommal. Legvalószínűbb Binding megállapítása, aki a szót a vare-los = a rossz szándék (cél) nélküliséggel magyarázza. A Sachsenspiegelben a szó a warlos = Achtlosigkeit (figyelmetlenség, vigyázatatlanság) értelemben fordul elő. A vare-los ősjé-

lentése ebben a levezetésben a dolus pusztá negációja, és semmiféle pozitív vétkeességszámvetés nem tartalmaz.¹⁵

A dolus- és a culpa fogalom összehasonlításakor a gondatlanság tartalmából kell kiindulni. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy hibás premisszából indulunk ki, ha a „gondatlanság” kifejezést egyszerűen a római vagy az olasz culpa fogalmába ültetjük át. Hasonlóképpen a mai szándékosság sem azonos az egykori dolusszal. Éppígy — e hamis premisszákra visszavezethetően — hibás az a felfogás is, amely a tudatos vagy nem tudatos culpát is már a római, illetve itáliai jognak tulajdonítja, s a modern felfogást e forrásokba beleinterpretálja.

V. A glossátor-, a statutarus és a kánonjog

1. A glossátorjog

A dolusfogalom a glossátoroknál alapvetően azonos a római forrásokéval: a jogellenes eredmény előidézésére irányuló akaratot jelent. Ha a jogszerűség vonatkozásában tévedés esete forog fenn, illetve hiányzik a jogellenességre vonatkozó elképzelés: nem beszélhetünk dolusról. Ezzel a felfogással azonban szemben áll az a tény, hogy az indulat a dolust nem zárja ki, csupán büntetést enyhítő hatást fejt ki. Az indulati cselekmények esetében hiányzik a szándéknélküliség momentuma, azonban számos esetben éppen ezen nyugszik a kisebb büntethetőség. A glossátorok átvették a magánjogból, különösen a Lex Aquiliából a culpának a culpa lata, levis, levissimára való felosztását, és kiterjesztették a büntethetőséget a culpa levissimáig. A culpa legmagasabb foka a glossátorok szerint a culpa lata. A culpa ellentétes iránya felé haladva jutunk el a culpa dolo proximáig. Ez azonban még mindig nem vesztette el a culpa természetét.

A glossátorjog a nem dolusos antiszociális cselekvéseket büntetőjogilag csak igen csekély mértékben üldözte.

¹⁵ Köhler, A.: Probleme der Fahrlässigkeit im Strafrecht. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1912. 2. old.

2. A statutarius jog

A városállamok jogai (a statútumok) nagyrészt germán elemeket vettek át, többek között a germán eredményfelfogást. Általában az itáliai városállamok abból indulnak ki, hogy minden kauzálisan előidézett eredményért a tettesnek büntetőjogilag is felelnie kell. A kizárólagos eredményszemléletet azonban az itáliai államok is áttörték, s itt a longobárd jog nagy befolyásra tett szert. Így Susa statútumában (1197) „nem spontán” emberölést említ. A XIII. századi Bergamo és Montrefeltro (1384) statútumai szerint „okási emberölésnél” büntetlenség áll elő. A későbbi statútumokban (a XV—XVI. századból) a germán népjog befolyása már nem észlelhető, hanem a postglossátorok bűnösségi tana. Erről azonban később szólunk részletesen.

Az itáliai statútumokat az jellemzi, hogy az eredményszemlélet továbbra is túlsúlyban van, s ez legnagyobb befolyását a culpa kifejlődésére gyakorolta. Így az olasz Azóból származó bírói gyakorlat (Richterlichen Clagspiegel) a XV. században a culpát élesen határolja el a casustól. (Egyébként ezt a forrást tekintik az első jogkönyvnek.) Ugyancsak az olaszok voltak azok, akik a culpa lényegéhez közelebb férkőztek. Már felmerültek olyan kérdések, mint pl., hogy értelmi vagy akarati vétkességről van-e szó?

3. A kánonjog

A kánonjog elvileg csak a vétkesség fennforgás a esetén büntet. A dolus számára is akarati hibát jelent, amint az a forrásokban gyakran előforduló „voluntas” kifejezésből kitűnik. Az ő dolusukban a jogellenesség tudata a tényállásszerűség szerves része.

Valaha valószínűleg a kánonjogban is a dolus és a casus egymással szemben álltak. Ez a római jogtól való függőségével magyarázható. Azonban a kánonjog jelentősége a bűnösségi tanra nem ebben jelentkezik. Ez sokkal inkább abban fedezhető fel, hogy a kánonjog talált először különbséget a versari in re licita et illicitában (a jogban a megengedett és meg nem engedett felcserélése), amely azonban itt (ellentétben a későbbi jogokkal)

mint a casus büntethetőségének vagy büntetlenségének kritériuma jelentkezett.

A kánonjog tanának lényege a következő: Ha valaki egy meg nem engedett cselekvést hajt végre, ennek minden, így a véletlen következményéért is felelős. Amint arról szó volt, már a glosszátoroknál létezett büntetendő és büntetlen culpa, attól függően, hogy egy culpa precedens előfordul-e vagy sem. Ennek a megkülönböztetésnek a kritériuma azonban a glosszátor-, illetve a kánonjog esetében lényegileg eltérő. A kánonjog szerint a bűnös cselekmény és az objektíve jogellenes eredmény között nem kell kauzális kapcsolatnak lennie. Elegendő, ha a szóban forgó személy előzőleg az in re illicita versiert (a meg nem engedett módon) szerint cselekedett, hogy minden véletlen eredményt a bűnösséghez lehessen csatolni.

VI. A postglosszátorjog

A postglosszátorok bűnösségi tana a culpa kialakulásához mindennél nagyobb jelentőségre tett szert. Ez nem a véletlen műve. A postglosszátorok mindenekelőtt gyakorlatiasak voltak. Részben mint bírók, részben mint ügyvédek a legnagyobb befolyást gyakorolták az itáliai joggyakorlatra. A jog, amelyet alkalmaztak, csak fő vonalakban voltak a germán alapokon nyugvó itáliai statútumok. Mint művelt emberek, állandóan a római jogot tartották a szemük előtt, különösen a glosszák interpretációján keresztül. Ezenkívül ismerték és alkalmazták — még ha csökkent mértékben is — a kánonjogot, amely a maga módján ugyancsak a római jogon alapult. Elméleti tudásuk alapján minden büntetőjogi eset alkalmával felmerült a kérdés: fennáll-e a bűnösség, amint ezt a glosszákból ismerték, másrészt a statútumokban megadott szövegek (a szokásjog leírt jogának hiányában) általában egyszerűen szó nélkül hagyták a bűnösségi kérdést. Emiatt mi sem volt természetesebb, mint hogy a postglosszátorok jogi tudásukkal kompromisszumot kötöttek. Ez a következőkben jut kifejezésre: a római jognak olyan jelentőséget tulajdonítottak, hogy egyrészt a rómaiak és a glosszátorok szoros értelemben vett dolusfogalmát továbbfejlesztették és átformálták; másrészt a casusból az esetek egész sorát kiemelték és büntethetővé nyil-

vánították, miközben a kánonjogból is a *versari in re illicita* bevezető az itáliai büntetőjogba.

Általánosságban azt lehet mondani, hogy a postglosszátorok úgy fogták fel a *dolus* fogalmat, amint azt a glosszákból találták. Legalábbis elvileg a postglosszátorok ezt a fogalmi meghatározást nem adták fel. Egyedül az volt nyilvánvaló, hogy a *dolus*nak ez a szoros behatárolása csak úgy alkalmazható, hogy a glosszátorok *dolusa* a jogellenesség tudatát követelte meg. Ez azonban a gyakorlat során nem volt tartós. Így gyakran lehetett találkozni olyan dolózus cselekménnyel, amelynél az akarat egyáltalán nem az előidézett jogellenes eredményre irányult. Elegendő volt, hogy a tettes az eredmény bekövetkezésének veszélyét tudta. Tehát veszélyeztetési dolusról van szó, amikor a tettet dolózusként jelölték meg.

Ezt a felfogást a legbehatóbban *Cinus* alapozta meg. Ő abból a felfogásból indul ki, hogy a veszély tudata — tehát nem minden egyszerű lehetőség, amely jogellenes eredmény bekövetkezéséhez vezethet — elegendő ahhoz, hogy a cselekvési módot mint dolózust jellemezze. Voltak olyanok, akik ezt összetévesztették a *dolus eventualis*-szal.

A *dolus* fogalom továbbfejlesztésének legtisztább kifejeződését *Bartolus*nál találjuk meg. Véleménye szerint elegendő, ha a tettes számára a cselekménynek az eredményre vonatkozó iránya ismert volt. Az éppen erre az eredményre irányuló akarat nem szükséges.

Míg a glosszátorok általában a *dolus* az indulat miatt nem tartották felvethetőnek (noha itt is van eltérő vélemény), hanem csupán büntetést enyhítő alaknak tekintették, addig a kánonjog az indulati cselekményeknél (pl. az ittasság esetén) kizárt minden bűnösséget.

A postglosszátorok felfogásukban sokkal inkább tértek vissza a glosszátorokhoz és az indulatot csak enyhítő, nem pedig büntetést kizáró ténynek ismerték el. Így pl. *Baldus* az indulati cselekményekben nem látta a *dolus* kizártnak, csak mint „*minor dolus*”-t jellemezte. *Baldus* az első, aki különbséget tesz a megfontolt és a megfontolatlan *dolus* között, amely nagy hasonlóságot mutat a bűnösség arisztotelészi felosztásával.

A postglosszátorok voltak az elsők, akik az indulati cselekményeknek a *dolus*hoz való viszonyát fogalmi elhatárolásban is

rögzítették. Már a rómaiak és a glosszátorok is felismerték az indulati cselekmények csekélyebb büntethetőségét (legalábbis egynéhány vonatkozásban), azonban kitapintható okságot nem. Először a postglosszátorok és mindenekelőtt Baldus volt az, aki a bűnösség tanán belül szilárdan megállapította az eltérőséget.

A következőkben Baldus bűnösségi tanáról lesz szó. Ő a bűnösség hármass felosztását választotta.

1. A legsúlyosabb bűnösségi forma a *dolus*. Ennél a cselekvés a többé-kevésbé valószínű eredmény ismeretében és annak akarásával történik, hogy ez az eredmény bekövetkezzék.

2. A középső bűnösségi forma a *culpa latior*, amelynek lényege a többé-kevésbé valószínű eredmény ismerete annak akarása nélkül, hogy ez az eredmény bekövetkezzék.

3. A legenyhébb bűnösségi forma a *culpa* egyéb esetei. Az előbbtől való lényegi eltérés abban van, hogy az illető nem ismeri a többé-kevésbé valószínűen bekövetkező eredményt.

Megjegyzendő azonban, hogy Baldus bűnösségi tana a postglosszátorjogra semmiféle befolyást nem tudott gyakorolni.

Összefoglalóul megállapítható, hogy a postglosszátoroknak nem egyetlen, hanem három *culpa* fogalmuk van: a *culpa lata*, *levis*, *levissima*. Teljesen nyilvánvaló, honnan származik ez a hármass felosztás. Már a glosszátorok a *Lex Aquiliá*ból merítették ezt a tagolást, tehát a magánjogból került át a büntetőjogba. Hasonlóképp a postglosszátorok is, akiknek *dolus* fogalmára nem kis mértékben gyakorolt hatást.

Említésre méltó, hogy Bartolus a *dolus direct culpa latissima*-val egyvonalban említi a *dolus praesumptus* mint *culpa latior*-t, továbbá a tiszta *culpa* eseteit. Ezáltal a *dolus* és a *culpa* között minden minőségi különbség eltűnt.

A *dolus*tól való megkülönböztetésre sohasem a *culpa* általában (mivel ennek nincs egységes fogalma), hanem csak a *culpa lata* mint a *culpa* ilyen foka, s amely a *dolus*hoz legközelebb áll, került alkalmazásra.

Ezzel együtt már a postglosszátorok egynémelyikénél is van utalás a hármass felosztásra. Így pl. Cinus a franciáknál csak a *culpa latat* kívánja büntetni, méghozzá enyhébben, mint a *dolus*-t, míg a *culpa levis* büntetlen marad.

A postglosszátorok azokat az eseteket, amelyekben mi ma tudatos gondatlanságot látunk, egyáltalán nem fogták fel *culpa*-

ként, épp ezért a culpa csak a nem tudatos gondatlanság eseteit fogta át. Amennyiben a tettesnek az eredmény bekövetkezési lehetőségéről valamiféle elképzelése volt, számára a cselekményt a kiterjesztett dolusfogalom értelmében számították be.

A postglosszátorok bűnösségi tana egyébként az elméleti feldolgozás hiányában annyira áttekinthetetlen, hogy az egyes részletkérdésekbe belemerő kritika szükségszerűen csak hibákhoz vezet. Ezt szem előtt tartva, a postglosszátorok tanai a következőkben foglalhatók össze:

Nem ismerték sem a dolust, sem a culpát. A dolus helyén a következőket találjuk:

1. A dolus verust továbbfejlesztett formában. Ez — ellentétben a rómaiak dolusával — a veszélyeztetési dolust is büntette kivételképpen, de előfordulnak olyan esetek is, amelyeket ma a tudatosan gondatlan megjelöléssel illetünk.

2. A dolus az indulati cselekmények körében mint önálló bűnösségi forma lép elő: mint minor dolus. (Kivétel Baldus, aki ennek culposus jelleget tulajdonít.)

3. A dolus praesumptus (culpa latior Baldusnál, culpa verusitiae Zasiusnál) szintén mint új bűnösségi forma jelenik meg. Különösen azokra az esetekre vonatkozik, amelyeknél ma az eventuais szándék és a tudatos gondatlanság kifejezést használjuk. Azonban csak Baldus, s ő is csak egy későbbi periódusában ismerte el ennek culpa latior bűnösségi formáját.

A culpa helyén három bűnösségi fogalmat ismerünk: a culpa latát, a culpa levist és a culpa levissimát. Általánosságban mindhárom büntethető. Vannak azonban olyan kísérletek is, amelyek a büntethetőséget csak a culpa latára kívánják korlátozni.

A culpa fogalom közös lényege, hogy a tettes az eredmény bekövetkezésének lehetőségét nem látta. Ez tehát nem azonos a mai tudatos gondatlansággal. A casustól való elhatárolás kritériuma, hogy az eredményt előre lehetett volna látni. A culpa fogalom tehát magában foglalja a mai nem tudatos gondatlanság összes esetét. Ugyancsak jellemző, hogy a culpát nem a dolusból, hanem sokkal inkább a casusból különíti ki. Nincs mit tenniük az „akarati bűnösséggel”. A postglosszátorok tehát megtörték a rómaiaknak azt az alapelvét, hogy minden bűnösség akarati bűnösség. Sohasem tettek kísérletet arra, hogy a dolus-és culpa fogalmakra egységes „anyag” definíciót adjanak.

VII. A germán jog (a középkortól a Karolináig)

A középkor másik nagy jogterülete — amely az európai jogrendszer későbbi fejlődését is jelentősen befolyásolta — a germán jog. A következőkben az e körben fennmaradt legjelentősebb jogforrásoknak a gondatlansággal kapcsolatos specialitásait összegezem.

1. A Sachsenspiegel

Miként a népjogokban, itt is korlátlanul uralkodik a bosszú. A talió elvének érvényesülése — amely különösen a testi sértéseknél került kifejezésre — etikai vonatkozásaiban a környező jogokhoz viszonyítva nyilvánvalóan jelentős visszalépés.

A német jogterületen a bűnösségi fogalom elsőként a Sachsenspiegelben került lejegyzésre, amely itt már a tettesnek a tettehez való pszichés viszonyára utal, tehát modern értelemben kerül felhasználásra. Előrelépés ez még akkor is, ha a megfogalmazás nem úgy szól, hogy „aki bűnös, az...”, hanem úgy, hogy „aki nem bűnös, az...”.

A mai fogalmaink szerinti gondatlanságot ők véletlennek fogták fel. Ilyen például annak az embernek vagy állatnak az esete, aki vagy ami hirtelen a lövonalba került anélkül, hogy védelméről gondoskodni lehetett volna, s a lövést leadó a lövést feltartóztatni tudta volna.

Abban az esetben azonban, ha a szerencsétlen eredmény annak következtében áll elő, hogy az érintett személy a forrást nem veszi figyelembe, s figyelmen kívül hagyja a kötelező elővigyázatosságot; az ilyen cselekményt a Szásztükör is valószerűtlennek tekinti, s a lövésnél is elővigyázatlan cselekvésmódra gondol. Az ilyen esetekben nem kell teljes testi vagy élet- (halál) büntetésnek bekövetkeznie. A jog megelégszik azzal, hogy az érintett a vérdíjat fizeti meg.

A „valószínűtlen” kifejezés a tettes bűnösségét fejezi ki. Azt, hogy noha egyrészt az eredményt nem akarta, cselekvésmódja viszont másrészt az eredménnyel kauzális kapcsolatban állott, s hogy a tettes a szerencsétlen következményt bizonyos elővigyázatossággal megelőzhette volna. Mivel azonban ez nem tör-

tént meg, ezért cselekvése „valószínűtlen”. A szerencsétlen véletlenért ugyanakkor nem kell vérdíjat fizetni.

A lényeg a szituáció veszélyességében van, amellyel a tettes nem számolt kellő mértékben. Ez különbözteti meg minden más esettől, amelynél a tettes véletlenül szerencsétlen eredményt idézett elő, s amelyért nem tették felelőssé.

A „valószínűtlen” fogalma alatt mai jogrendszerünk tehát a nem tudatos gondatlanságot érti. A tudatos gondatlanság fogalma a Sachsenspiegel idejében feltehetően még nem alakulhatott ki, mivel ez a tettes pszichéjébe való olyan mértékű behatolást jelentett volna, amely a Sachsenspiegel fejlettségi fokának nem felelt meg. Ilyen esetben a tettesnek egyszerűen ezt mondták volna: „ezt nem hisszük el neked, ez egyszerű kibeszélés”.

2. A Schwabenspiegel

A Schwabenspiegel kizárólag az eredményszemléleten alapul. Elemzése — azon kívül, hogy elsősorban az akaratra való büntetendőségre épít — felhívja a figyelmet a tudás tekintetbevételére is. Ez a fogalom a szövegében viszonylag gyakran előbukkan. Tény azonban, hogy a „rosszakarat” terminus technicus gyakrabban fordul elő, mint a tudás. Ez pedig azt jelenti, hogy a bűnösség elsődlegesen az akaratra épül.

A nem tudatos gondatlanság nem volt bűnösségnek tekinthető. Ilyen szempontból megállapítható, hogy a Schwabenspiegel a bűnösség kérdésének vonatkozásában nem sokkal a Sachsenspiegel mögött áll. A Schwabenspiegelnek a Sachsenspiegellel szembeni legfőbb ellentéte abban van, hogy a Schwabenspiegel egy káros eredmény beállta alkalmával ugyanazt a büntetést rögzíti, mint amely büntetés kiszabásra került volna, ha a tettes az eredményt akarta volna. Amíg a Szásztükör a testi és halálbüntetést kizárja, addig a Svábtükör szerint ehhez — a mai kifejezéssel élve — a nem tudatos gondatlanság is elegendő. Tehát a Sachsenspiegellel ellentétben a Schwabenspiegel a nem tudatos gondatlanság esetén a teljes büntetést kilátásba helyezi. Legyen pl. a kút kávája túl alacsony; a tulajdonos minden ilyen esetben számíthat a halálbüntetésre. És noha a tettes ezekben

az esetekben nem gondol az eredményre, elegendő már az is, hogy veszélyes szituációt teremtett.

Összefoglalva a Sachsen- és a Schwabenspiegel közti különbségeket, ez utóbbinál

— hiányzik a tettesnek a tettehez való pszichés viszonyára vonatkozó általános fogalom. Még kevésbé lehet arról beszélni, hogy kialakult volna másodlagos bűnösségi fogalom.

— Ez ellen szól a büntetés mértéke is. A tettes — amennyiben nem tette meg a szükséges elővigyázatossági szabályokat — épp annyira bűnös, mintha ezt tudással vagy akarattal tette volna. A Schwabenspiegelből tehát hiányzik a bűnösségi felfogás.

3. A Klagspiegel

A XV. században volt Németországban egy irányzat, amely az itáliai jogot a néphez akarta vinni. Ennek során jelentős számú népszerű mű látott napvilágot. A tanult jogászok ellenállása dacára ez az irodalom gyakorolta a legnagyobb hatást a római jog befogadására. Különösen áll ez a megállapítás Schwarzenbergre, aki hiányos latin nyelvismerete miatt a tanított irányokat egyáltalán nem tudta olvasni.

E népszerű írások — közöttük különösképpen a Klagspiegel — a Bambergensis (CCB) megalkotására nagy hatással volt. Gyakorlatilag a Klagspiegel előfutára mind a CCB-nek, mind a Codex Carolinae-nak (CCC). A Klagspiegel tartalmát a római jogból meríti, részint Azos Summának, részint a postglosszátoroknak közvetítésével.

A culpa fejlődésével kapcsolatban megállapítható, hogy a Klagspiegel Németországban az első, amely tudatosan szembeállítja egymással egyrészt a dolus szerinti, másrészt a casus szerinti bűnösséget. Leszögezi, hogy a bűnösségnél az akaratot és nem a kimenetelt kell szem előtt tartani. Bűnös valaki azért, mert valamit nem tudott, noha tudnia kellett volna.

A Klagspiegel nyilvánvalóan nem ismeri a tudatos és a nem tudatos gondatlanság közötti különbségtevést. Azonban általában csak azokat az eseteket tartja bűnösnek — és erre való tekintettel büntethetőnek —, amelyekben a tettes az eredmény lehetőségének az elképzelésével rendelkezett.

Amennyiben azonban az eredménylehetőség elképzelése a tettesnél hiányzott, különbséget tettek aszerint, hogy ez a „geilheit”-en (érzelmeken) nyugodott-e, illetve aszerint, hogy nem kell-e az esetből példát statuálni. Egyrészt tehát preventív alapon, másrészt aszerint gondolkodtak, hogy a kettő közül nem fordult-e már elő valamelyik. A Geilheit azonos a római lascivia értelmével. Mindkét, utóbb említett esetben enyhébb büntetéssel kellett számolni. Annak megfelelően történik tehát különbségtétel a büntetendő és a büntetlen esetek között, hogy a tettesnek volt-e az eredmény lehetőségéről elképzelése. Itt fedezhető fel Németországban elsőként — legalábbis nyomai-ban — az, hogy a nem tudatos gondatlanság esetei büntetés alá tartoznak, amennyiben a „rossz példa” büntetési alapként fenn-áll. Ha ez az alap nincs meg, a tettes büntetlen marad.

A Klagspiegel büntetési tehát a gondatlansággal kapcsolato-san vagy a tettes viselkedésével összefüggésben, vagy a pre-ventív célszerűségeen alapulnak. Mindegyiknél lényeges az ered-mény bekövetkezésének lehetőségéről való elképzelés hiánya. A mai értelemben vett bűnösség — ahol lényeges a tettesnek tetthez fűződő pszichikus viszonya — csak esetileg jelenik meg, nevezetesen ott, ahol megállapításra kerül a Geilheit. Más ese-tekben tisztán kriminálpolitikai megfontolások döntenek a bűn-tesítés mellett. A Geilheitben foglalták elsőként össze azokat az eseteket, amelyeket ma a nem tudatos gondatlanság szakkifeje-zéssel illetünk.

4. V. Károly bűnügyi törvénykönyve

A CCC abból az elvből indul ki, hogy csak akkor kell bűn-tesíteni, ha bűnös is van. Tehát teljes mértékben a vétkességi elven nyugszik, s ezzel túllépett az eredményszemlélet elvén.

A CCC semmiféle egységes definícióval nem rendelkezik a bűnösségre vonatkozóan, s így a bűnösségi tant az egyes cselek-ményekből kell absztrahálni. A fejlődés leginkább az emberölési cselekményeknél ismerhető fel. Miként ma, ha egy embert meg-kérdezzük: meg kell-e büntetni azt, aki embert öl; s erre igenlő választ kapunk, kivéve, ha az illetőnek elfogadható mentőkörül-ményei vannak; ugyanígy a CCC a gyilkosság és a halálos testi sértés elkövetőit bünteti, kivéve, ha kielégítő bocsánata van.

A CCC külön foglalkozik az orvosi műhibákkal, nevezetesen azzal az esettel, amikor az orvos betege halálát okozza. Ilyenkor az orvost enyhébben büntetik, mintha cselekvése akaratlagos lett volna. A felcsert viszont hibájáért súlyosabban büntetik, mint az igazi orvost, mivel ezek orvos irányítása alatt állnak, s így cselekvésük — hibázás esetén — elővigyázatlan cselekvésmódnak felel meg.

Kitűnik, hogy a CCC azokban az esetekben is, amelyeket ma a tudatos gondatlanság fogalma alatt fogunk egybe, szándékos-ságot lát. Az állattartó általában az állat által okozott sérülést nem felel. Ha azonban előzőleg már figyelmeztették, s a figyelmeztetésen keresztül a veszélyességre a figyelmet már felhívták, a büntetést szándékos testi sértés vagy ölés miatt mondják ki.

Leszögezhető, hogy a CCC a tettesnek a tettezhöz való pszichés kapcsolata vonatkozásában igen bizonytalan talajon áll. A Codex szerint még egyáltalán nem lehet bűnösségi formáról beszélni. Vannak azonban olyan veszélyes magatartások, amelyeknél a tettes valamiféle elővigyázatlan-ság terhét viseli. Ha ez jogellenes eredményt idéz elő, büntetés jár érte. Ez a bűnösségnek egy különálló formája, amely önállóan áll a szándékos-ság mellett, ugyanakkor lényegileg különbözik a véletlentől. Az a körülmény, hogy valamely jogban nem leheto fel a bűnösség fogalma, természetesen még nem jelenti egyértelműen azt, mintha az ilyen jogban nem lenne külön bűnösségi forma. Nem a bűnösség lényegét határozzák ugyanis ilyenkor meg, hanem a büntethetőség határát azáltal, hogy egy normális ember szemszögéből veszélyes szituáció jogosulatlan előidézése általi cselekmény büntethetőségéről tesznek említést. A CCC idején tehát minden egyes esetben a tettesnek a tettezhöz való kapcsolatát kellett vizsgálni. Azt, hogy ez bűnös magatartás-e. Ha ez a vizsgálat igenlő válasszal végződött, azt kellett még megvizsgálni, hogy a bűnös magatartás melyik fajtájáról volt szó.

Az eddig mondottakat összefoglalva megállapítható, hogy a római jog csak bűnösségi fogalmat adott, ami a *dolus* volt. A késő császári időkben ezt az elvet áttörték, részben a *dolus*-ból való kiemelésekkel — ezek voltak főként az *impetus* esetei —; részben a *casus*-ból való kiemelésekkel, ezek voltak a *culpa lata*, *luxuria*, *lascivia* stb. A római jog az alapelvet soha nem adta fel. A *culpa* soha nem vált egy egységes, behatárolt bűnösségi for-

mává. Azok az esetek pedig, amelyeket a culpa fogalma alá vontak, nem fedik a mai gondatlanság fogalmát.

A germán jog a népjogokban az egységes bűnösségi fogalmat nem fejtette ki. A bűnösségre ugyan tekintettel volt, azonban a bűnösség és a véletlen elhatároló kritériuma általában az akarat. Azok az esetek, amelyekben gondatlanságot látunk — egyetlen kivétellel a *Sachsenspiegel*ben — semmiféle különös tekintetbevételre nem kerültek.

Az itáliai jogban és különösen postglosszátorjogban határolták el elsőként élesen a culpát a casustól. A kritérium a *praevideri posse* (előreláthatóság). A culpát a casusból emelték ki. Azonban itt sem található egyetlen culpafogalom, hanem több, amelyek a culpát nem jelzik mint bűnösségi formát. Abban azonban megegyeznek, hogy culpa alatt azok az esetek nem értendők, amelyeket ma a tudatosan gondatlan kifejezéssel jelöltünk meg.

A *Klagspiegel* átvette a római jogból a culpát, amelyet egyrészt élesen elhatárol a szándéktól, amennyiben itt hiányzik az eredménylehetőségről alkotott elképzelés. Másrészt a véletlentől, mivel mindig megállapítható a *Geilheit*, tehát a bűnösség, a nem tudatos gondatlanság, vagy legalábbis a büntetés preventív alapja.

A CCC a *Klagspiegel* közvetítésével átveszi az itáliai jog culpáját. Azonban egészen más tartalommal. A CCC-ben az ilyen esetekben tudottan elővigyázatlan magatartásról van szó, amelyben materiálisan jogellenes eredmény jelentkezik, s ez esetben lép be a büntethetőség. A véletlentől abban különbözik, hogy előrelátható. Noha a CCC-ben a bűnösség fő kritériuma az akarat, az utóbbi esetekben az elővigyázatlan cselekvésmódok alkalmával akaratú bűnösségről nem lehet beszélni. A CCC-ben két bűnösségi forma létezik, amelyek abban egyeznek meg, hogy egy normális tettes megengedhetetlenül veszélyes szituációt idéz elő. A második bűnösségi formában — eltérően a korábbi jogoktól — azok az esetek kerülnek összefoglalásra, amelyeket ma a gondatlan jelzővel illetünk.¹⁶

Exner¹⁷ felhívja a figyelmet arra, hogy a Karolina a gondatlanság fogalmát nem definiálta, hanem csupán két digesztá nyo-

16 *Vö. Beschütz: i. m.*

17 Exner, F.: *Das Wesen der Fahrlässigkeit*. Deuticke, Leipzig und Wien. 1910. 12. old.

mán átvett gyakorlati esetek alapján fektette le a vétkességi forma lényegét. Csak a dolus volt az érdeklődés középpontjában, ez volt az igazi bűncselekmény. A culpát csak mint kvázi deliktumot jellemezték, amely nem volt vétkességi forma, csupán büntetés enyhítésére szolgáló alap.

VIII. A múlt század és a századforduló jogtudósai a gondatlanságról

Több évszázados szünet után csak a XVIII—XIX. század fordulóján került a gondatlanság újból az elméleti érdeklődés előterébe. Ebben az időben négy tudós fektette le a maga elméletét. Ezek még 100 év múlva is erőteljesen éreztették hatásukat.

Klein szerint¹⁸ minden vétek akarat. Valamely jogellenes cselekménynek a beszámítása az akarat hibájára vezethető vissza. Ebből következően a culpánál is akarat hiábanak kell előfordulnia. *Klein* — a pszichológia akkori állásának megfelelően — akaratnak azt a képességet tekinti, amelynek segítségével valaki egy cselekményt elhatároz. Az akarat vétkesség kötelességellenes tevésben vagy nem tevésben testesülhet meg. Ennek alapján tesz különbséget *Klein* „pozitív rossz” és „negatív rossz” akarat között. Pozitív rosszakaratról akkor van szó, ha az elhatározás vagy valamely meg nem engedett hatást idéz elő, vagy valamely megengedett hatást nem idéz elő. A negatív rosszakarat azt jelenti, hogy hiányzik a jó szándék, amely a törvényellenes cselekmény megelőzésére irányuló és szükséges képességet és figyelmet kialakítaná vagy megerősítené. Az első esetben dolusszal, a másodikban culpával állunk szemben. A culpánál nem szükséges az akaratlagos jogsértés. Döntő a megelőzéshez szükséges akarat hiánya. A culpa *Klein* szerint ezért olyan cselekedet elkövetésének felel meg, amely a szubjektumnak valamely lehetséges vagy valószínű törvényellenes eredménnyel való oksági összefüggésre vonatkozó tudásával van kapcsolatban.

Feuerbach *Klein*nek a culpáról mint akarat vétkességről szóló tanát átvette ugyan, felfogása mégis lényegében tér el az előbb ismertetettektől. Közvetlen elődjének — *Exner* — *Grolmant* te-

18 Idézi *Exner*; i. m. 13. old.

kinti.¹⁹ E szerző álláspontja szerint a gondatlanság nem más, mint a cél realizálásához szükséges döntés akkor, amikor pedig az eredmény megelőzése (megakadályozása) biztosítható lenne. A tettes tehát az eredményt előre láthatta, azonban a törvény áthágására irányuló akarata hiányzott. Vétkesség nélkül éppen ezért akarata nem tekinthető a kötelességtudat hiányának. Az álláspont szerint a tettes önkéntesen mulasztja el azt a figyelmet, amely őt a törvényben vétkessé teszi. Ugyancsak elmulasztja cselekedete lehetséges megbecsülését. Önként hozza magát olyan helyzetbe, amelyben tudja, hogy ilyen elhatározásnak nem kel-
lene megtörténnie. Ebből kiindulva torkollik az elhatározás törvényellenes cselekedetbe. Ha ez nem okoz kárt, bűncselekmény nem valósul meg.

Feuerbach e felfogásból arra a következtetésre jutott, hogy csak a tudatos gondatlanságot kell elismerni. A tudatosság momentuma — amely dolózus elem — a vétkességnél alapvető fontosságú. A gondatlan tettesnek is tudnia kell, hogy elővigyázatlanul cselekszik.

Feuerbach vétkességi tana szerint²⁰ a culpa is akaratlagosan meghatározott, s ebben nem különbözik a dolustól. Az eltérés csak abban nyilvánul meg, hogy a jogsértés nem cél, tehát nincs a tettes szándékában. A jogellenes eredmény természeti okokra és nem az akarati törvényekből eredőkre vezethető vissza. Valamely akarati cselekvés akkor törvényellenes, ha a tettes a kellő szorgalom kapcsán az obligatio ad diligentiam mértékét átlépi.

Feuerbach szerint a gondatlan jogsértés büntetéséhez három alapfeltételnek kell teljesülnie:

1. A cselekménynek a tettes akaratán kell nyugodnia. Pszichésen tehát legyen lehetőség a cselekményt elkerülni (mellőzni).
2. A tettes kötelezettsége tudatának a kellő szorgalomra kell irányulnia. Tudnia kell tehát, hogy in abstracto kötelezve van a jogellenes eredmény mellőzésére.
3. In concreto e kötelezettség teljesítését szubszumálnia kell.

19 *Grolman: Über die Begriffe dolus und culpa. Grundsätze der Criminalrechtswissenschaft.* 4. Aufl., 1825.

20 *Betrachtungen über dolus und culpa überhaupt und über den dolus indirectus insbesondere.* 1799. Idézi *Exner: l. m.* 15. old.

Tudnia kell tehát, hogy ilyen cselekvés vagy mulasztás jogellenes eredményt idézhet elő.

Feuerbach megjegyzései szerint²¹ az 1813-as büntető törvénykönyv (StGB) a római jogból ismert hármas felosztást — gyakorlatias okokból — kettős felosztásra változtatta. Egyik a tudatos gondatlanság, amely alete a durva gondatlanságnak.

*Allmendingen*²² arra a következtetésre jutott, hogy a büntetőjogban mindeddig semmi nem maradt jobban a sötétségben, mint a gondatlanságból megtörtént bűncselekmények természete. Egy másik munkájában²³ — Feuerbachal összevetve — két alapvető különbséget fedezhetünk fel.

1. Nem létezik olyan tévedés, amelyet valaki — ha akart volna — beláthatott volna. A megismerés minden aktusa teljesen akarat nélküli.

2. A büntetéssel való fenyegetés pszichésen csak a kiváncsi akarati aktusát uralja és határozza meg, de sohasem a megismerés akarat nélküli aktusát.

A mondottakból az következik — véli Exner —, hogy Allmendingennél nincs kulpózus bűnözés. Még hozzá azért, mert a kulpózus sértésnél fogalmilag tévedéssel állunk szemben, amely a szubjektum akaratától független. A cselekvő a tett pillanatában nem állt a büntetéssel való fenyegetettség hatása alatt, s ezért cselekedetéből mindennemű vétkesség hiányzik. Hiányzik a tudatosság, s ennek következtében a büntethetőség is.

A továbbiakban viszont arra az álláspontra helyezkedik, hogy a mondottak ellenére a kulpózus cselekményeket is büntetni kell. Mivel a culpa percepció hibán alapul, s a törvényalkotó elővigyázatlan cselekedeteket is meg akar előzni, ezért a tettet a továbbiakban nagyobb elővigyázatra kell ösztönöznie.

A kulpózus deliktumra adott reakciónak azonban — céljára tekintettel — alapvetően eltérő jellegűnek kell lennie a doló-zushoz képest. Elsősorban nem fenyegetnie kell, hanem javító hatású tapasztalatként kell szolgálgjon, amely nem kell szükségképpen fájdalmas legyen.

21 Bibliographie für peinliche Rechtswissenschaft. 1800. Bd. 1. 192. és 195. old. Idézi Köhler: i. m. 6—7. old.

22 Kleine juristische Schriften. 2. Idézi Köhler: i. m. 9. old.

23 Über das kulpöse Verbrechen. Idézi Exner: i. m. 20. old.

E korszakból még említést érdemel Stübel munkája.²⁴ Ő szintén csak a tudatos gondatlanságot tekinti vétkesnek.

XIX. század végétől — a büntetőjog általános elméleti fejlődésével, a figyelemnek már az egyes részletkérdésekre való összpontosulásával — a gondatlanság problémája is a korábinál behatóbb elemzésre került. Ez természetesen szoros összefüggésben van a műszaki haladással, a gépek elterjedésével, amely számos területen — így a büntetőjogban is — nélkülözhetetlenné tette bizonyos kérdések tisztázását. Még akkor is, ha — természetesen — minden nehézséget nem sikerült egy csapásra megoldani. Vannak olyan — már egy évszázad előtt „feszegedett” — problémák, amelyekben még ma sem sikerült a különféle fel fogásokat közös nevezőre hozni.

A gondatlanság alapos tanulmányozása elsősorban a német nyelvterületre jellemző. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a tudósok elkezdték vizsgálni a gondatlanság objektív és szubjektív összetevőit.

*Rotering*²⁵ munkája bevezető részében leszögezi: a veszély a jelen reális hatalma. A technika fejlődésével az egykor veszélytelen erők — mint a gőz, a robbanóerők, az elektromosság — elszabadulásával gyakran találkozunk. Ezek száma egyre emelkedik, minek következtében a veszély birodalma beláthatatlan, napról napra növekvő hatalom. Helyesen látja, hogy a büntetőjog számára a statisztikai veszélyfogalom nem használható. (Ebben az időben olyan veszélyfogalom volt használatos, amelynél a szerencsétlenség következtében beálló elhalálozási valószínűség 1:4000.) Álláspontja szerint a veszély — a szó tágabb értelmében — a baj lehetőségével kezdődik. Szerinte viszont a büntetőjogi értelemben vett veszély semmi esetre sem a sérelem valószínűségével kezdődik, azaz ott, ahol több érv szól a sérelem bekövetkezése mellett, mint ellene (a valószínűség több mint 50%). Véleménye szerint a gondatlanság lényege abban van, hogy a normaellenes tényállás megelőzhetően ismeretlen. A tévedés vagy a jogellenességben, vagy a tevékenység veszélytelenségéről alkotott elképzelésben nyilvánul meg. Modern fel-

24 *System des allgemeinen peinlichen Rechts*. 1795. Idézi *Erner*: i. m. 22—23. old.

25 *Rotering, F.: Fahrlässigkeit und Unfallgefahr*. Siemenroth und Worms, Berlin, 1892.

fogást tükröz az a megállapítás, miszerint az előre nem látható és ezért meg sem előzhető eredményt a véletlen folyományának kell tekinteni.

*Kohlrausch*²⁶ nagy alaposággal tárgyalja a jogilag releváns és az irreleváns tévedés elhatároló mozzanatait. Felfogását gyakorlatil példákon keresztül fejti ki. Véleménye szerint az, aki azt hiszi, hogy még át tud hajtani járművével az útját keresztező villamos előtt, s emiatt baleset következik be; vagy az a személy, aki az égő cigarettát a papirkosárba dobja, minek következtében a ház leég, ún. aberratio ictusban vesz részt. Ez azt jelenti, hogy hiányosak az ismeretei tevékenységének oksága következményei vonatkozásában. Emiatt más eredményt várt, mint ami ténylegesen bekövetkezett. Ez azonban nem jelent büntetlenséget. A tévedés csak a tett motívumaként értékelhető. A gondatlan cselekmény alapja mindig valamilyen tévedés, mégpedig olyan, amelyről később mint a helyes elképzelés hiányáról beszélünk. A gondatlan bűnösség lényege abban van, hogy ez a tévedés törvényileg tilalmazott.

Franz *Liszt*, a századforduló kétségtelenül legkiemelkedőbb büntetőjogtudósa szintén foglalkozott tankönyvében²⁷ a gondatlansággal. Kiindulási alapul a szándékosság pontos behatárolását választja. Szándékosnak akkor tekint egy cselekményt, ha az akaratlagos cselekvésnél az eredményt a tettes előre látta. Gondatlan az olyan cselekmény, amelynél a tettes a nem kívánt eredményt nem látta előre, noha az előre látható lehetett és kellett volna legyen. Fejtegetéséből úgy tűnik, hogy a mai luxuriát nem sorolta a gondatlan bűncselekmények kategóriájába.

A merev eredményszemlélettel való szakítást jelzi, hogy álláspontja szerint a gondatlanságnál az előrelátás „mértékessége” a subjektum. A fő kérdés az egyes tettesek szellemi lehetősége — írja. Ha a konkrét egyén láthatta a cselekmény és a következmény közötti kapcsolatot, akkor az előrelátás hiánya mint értelmi vétkesség jelentkezik.

Beschütz már többször idézett művében szintén kifejti saját felfogását. Felhívja a figyelmet arra, hogy noha korábban a gon-

26 *Kohlrausch*, E.: Irrthum und Schuldbegriff in Strafrecht. Guttenberg, Berlin, 1903.

27 *Liszt*, F.: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, 12—13. Aufl., Guttenberg, Berlin, 1903.

datlanságot — pszichológiai szempontok alapján — tudatos és nem tudatos gondatlanságra tagolják, e terminus technicusok nem túl szerencsések. A lényeg szerinte nem a tettes tudása vagy nem tudása cselekedete lehetséges következményeiről, hanem az, hogy a tettesnek megvolt-e a lehetősége a törvényalkotó által helytelennek tartott eredmény esetleges bekövetkezésének az elképzelésére. Rámutat arra, hogy az elképzelés nem azonos a tudással. Valójában a tudás szükséges előrelátásának az elképzeléséről van szó. Nem járul minden elképzeléshez egyben tudás is.²⁸ Megítélésem szerint tehát — noha előrehaladottabb formában, de — lényegében Liszt szemlélete szerint foglal állást Beschütz. Jogtörténeti fejtegetéseiből ugyanis kitűnik, hogy a luxuriát egyértelműen a gondatlanság körébe sorolja.

Exner — saját nézeteinek kifejtésekor²⁹ — a gondatlanságból elkövetett cselekmények megítélésénél kétirányú megközelítést tart lehetségesnek. Mindkettő célja az, hogy a jogalkalmazó számára összehasonlítási alapul szolgáljon a helyes döntés meghozatalánál. Ezek a következők:

1. Meg kell alkotni — a normális emberből, azaz az átlagból kiindulva — a „szokásos magatartás” fogalmát. A normális vagy az átlag alatti magatartás a kötelességgellenes. A vizsgálódás folyamán tehát azt kell megállapítani, hogy az átlagos ember hasonló helyzetben milyen viselkedést tanúsítana, s ezt a szokásos viselkedést várjuk el mindenkitől. Egyébként ugyanígy vélekedik — s ezért e helyütt látszik helyénvalónak idézni — Hippel.³⁰ Szerinte a közlekedésben általában a gondosságnak csak egy bizonyos közepes mértéke szükséges, olyan, amellyel a szituációt az egyén uralni képes. A gondosság mértékéül a tetséssel azonos intellektuális képességekkel felruházott és azonos kedélyállapotban levő egyént választ. Azt nézi, hogy mi várható egy ilyen, specializált átlagtól. Minden, akár legcsekélyebb mértékű elmaradás az említett átlagtól, a jogilag pönalizált gondatlansággal egyenlő.

2. A második megközelítési mód a normatívából való kiindulásra alapul. Ez azt jelenti, hogy a gondosságnak egy ideális esetét állítjuk fel, amely meghatározott mércét ad a viselkedés

²⁸ Beschütz: i. m. 6. old.

²⁹ Exner: i. m. 196—203. old.

³⁰ Idézi Köhler: i. m. 172. old.

számára. Ezután mindenkit arra kötelezünk, hogy ezt betartsa, tekintet nélkül arra, hogy az átlagpolgárok átlaga eléri-e ezt a „normál típust”. Kötelességellenesen azok cselekszenek, akik a felállított követelményeknek nem tesznek eleget, függetlenül attól, hogy ezek a jogalanyoknak töredékét vagy többségét képezik-e. A jog tehát azt mondja, hogyan kell cselekedni, nem törődve azzal, hogy valójában az emberek hogyan cselekszenek. Itt a norma tartalma független a norma követésétől vagy nem követésétől. Ha a normát az átlag átlépi, akkor az átlag cselekszik kötelességellenesen.

Mondandóját egy szemléletes példán keresztül fejt ki. Ha előadás alkalmával egy hallgató halkán szól a szomszédjához, az még nem zavarja az előadót. De ha mindenki így tesz, lehetetlen fenntartani a rendet. A gondatlanság az eredmény vonatkozásában akkor idéz elő zavart, ha sokan okozhatnak ilyen eredményt. Ez a példa részben magyarázatul szolgál arra a később még elemzésre kerülő kérdésre is, hogy mikor, mely korszakban a gondatlanság milyen körben volt büntetve.

Exner már a század elején felhívja a figyelmet arra, hogy a közlekedésben is nem a közlekedésben szokásos, hanem a közlekedésben szükséges gondosság került a culpában rögzítésre. A törvényalkotó szándéka az, hogy a szokásos viselkedést változtassa meg, s az átlag színvonalát feljebb emelje. Csak az a viselkedés kötelességszerű, amelyet a törvényalkotó átlagosan szokásosnak látni akar, tehát amilyennek az átlagviselkedést elképzeli. A törvényalkotó tehát egy idealizált átlagviselkedést választ mércéül.

Exner jól látja ez utóbbi irányzat egyik fő gyengéjét. Rámutat arra, hogy az ember valójában többet várhat el annál, mint amit az átlag teljesít. Azonban értelmetlenség volna többet követelni, mint amit az átlag teljesíteni tud. Nem várható el tehát a diligentissimus pater familias előrelátása — szögezi le. A szükséges mérték olyan kell legyen, amelyet ha az átlag nem is ér el, de az átlag számára igenis elérhető.

Exner szerint a culpa lényegének kibontásakor három szempontot kell figyelembe venni:

1. A sérülés lehetőségének mértéke. Minél nagyobb a veszély, annál súlyosabb megítélésre kerül az elővigyázatlanság. Ez mind a tudatos, mind a nem tudatos gondatlanságra érvényes. Nagy

veszély esetén a sérülés lehetőségének elképzelése közeli, mivel a közvetlen fenyegetettség felrázza a tudatot. Ha ez a veszély a cselekvő számára csak félig-meddig bír jelentőséggel, úgy ezt az álláspontját nem lehet tekintetbe venni.

2. A lehetséges sérülés mértéke. Minél nagyobb a szóban forgó jogtárgy értéke, annak sérelme esetén annál nagyobb az elkövető elővigyázatlanysága, s annál kevésbé jön számításba a tettesnek a cselekményből felismerhető érdeke az eredmény megelőzése vonatkozásában. Exner fogalmazásából úgy tűnik, hogy minél nagyobb a jogilag védett érdek, annál kevésbé tartja szem előtt tarthatónak a szubjektum viselkedését.

Exner véleményében osztozik Bruch is.³¹ Ő is rámutat arra, hogy minél értékesebb a cselekvővel kapcsolatban levő jogtárgy, annál nagyobb a cselekvő figyelési kötelessége, különösen a cselekvéssel összefüggő esetleges következmény vonatkozásában. Felhívja a figyelmet arra is, hogy minél veszélyesebb egy ember cselekvésmódja, annál nyilvánvalóbb az eredmény bekövetkezésének lehetősége.

3. A cél, amelyet a szóban forgó cselekvő követ. Rámutat arra, hogy egyedül a könnyű felismerhetőséggel nem párosul szükségyszerűen a vétkesség. A tettes által követett célok a tényleges és a szükséges gondosság fokát eltérően határozhatják meg. Minél szociálisabb a cselekvő célja, annál „enyhébb” a hiba megítélése. Így megengedett jogilag is bizonyos veszélyeztetés (pl. operáció narkózissal).

A káros eredmény kockázatának mérlegelésénél a várható haszon döntő szerephez jut. Minél nagyobb ez a haszon, annál kevésbé lehet a tetteből a tettes érdektelenségét kikövetkeztetni a fenyegetően sértő mellékkövetkezmények vonatkozásában.

Binding fő művében³² rámutat arra, hogy a bűnösségi tan érdekes jelensége: hogyan tér el egyazon bűncselekményformánál a vétkesség két alapvető típusa, amelyek, noha egyazon eredményt okozták, de különböző bűnösségre vezethetők vissza. A gondatlanság lényege, hogy nem egy valamely tilalom kerül átlépésre, hanem csupán egy kötelezettség, s így igazi mulasztási bűncselekmény, amely lehet akár dolózus, akár kulpózus,

31 Köhler: i. m. 175. old.

32 *Binding, K.*: Die Normen und ihre Übertretung. Zweite Auflage, Zweiter Band, Erste Hälfte. Meiner Verlag, Leipzig, 1914. 370. old.

akár mindkettő. A „nem akart eredmény” a gondatlanságnál nemtevéseben nyilvánul meg. Így az eredmény a cselekménytől elválk, s gyakran csak veszélyeztetés marad. Ennél viszont ugyancsak kétséges lehet, hogy szándékos-e, figyelmetlenségre vagy más okra vezethető-e vissza.

Véleménye szerint nem a jogellenes eredmény teszi az ún. „gondolati bűncselekményt” büntetendővé, hanem a megbocsáthatatlan tévedés, mivel ez a tettes által köteleességszerűen megelőzendő eredmény okának cselekvési motívuma.

Binding leszögezi saját álláspontját, amikor kijelenti, hogy az előzőekben említett jellegzetességek ellenére minden kulpózus bűncselekmény épp annyira teljes értékű bűncselekmény, mint a szándékos, mivel a külvilág jelenségeivel mindkettő egyforma kapcsolatban van.³³

Köhler³⁴ az irodalmi állásfoglalások alapján jól észrevesz számos nyitott kérdést. Ilyenek: melyek a gondatlanság bűnösségi elemei? Megengedhető-e a gondatlanságból elkövetett olyan vétek, amely se nem akart, se előre nem látott az eredmény vonatkozásában, s emiatt a gondatlan tettet csak akkor büntetik, ha a kár bekövetkezett? A következetes determinizmus alapján egyrészt büntethető-e a pusztá előre nem látás, másrészt a vétet mint akarati vétet kell-e tekinteni?

Felhívja a figyelmet több ismert ellenérvre. Így: vajon a gondatlanság csak objektív mértékkel (mint a közlekedésben előirt gondosság vagy a közlekedésszerű emberek látásmódja), vagy csak szubjektív mértékkel (mint az egyes tettesek individuális veszélyismerete stb.), vagy mindkettővel legyen-e mérve? Megoldatlan az a probléma is, hogy mely gondatlan cselekmények legyenek pönalizálva. Nehézségek mutatkoznak a tudatos és nem tudatos gondatlanság elhatárolása között.

Köhler állásfoglalásaiból kora több megnyilvánulására is következtetni lehet. Jelzi, hogy számos szerző a jóakarát hiányában rosszakaratot vél felfedezni. Helyesen mutat rá,³⁵ hogy a jóakarát hiánya még nem egy ellentétes pozitív akarát, legfeljebb egy negatívum. Ha mindenki büntetve lenne, akinél a jóakarát nem állapítható meg — folytatja fejtegetését —, akkor

³³ Binding: i. m. 381. old.

³⁴ Köhler: i. m. 10. old.

³⁵ Köhler: i. m. 37. old.

de lege lata mindenki megbüntethető volna, aki valamely fenyegető személyi sérülés ellen nem lép fel mint életmentő, noha erre lehetősége lett volna. A valóság azonban az, hogy büntetéssel csak akkor kell számolni, ha az egyén köteles volt a mentésre, azaz ha a nemtevés kötelességszegést jelent. Ha ilyen általános kötelezettség nem áll fenn, a jóakarát hiányát nem lehet valamely eredmény alkalmi okának felfogni, s ezért büntetés sem következhet.

Vitába száll Liepmann-nal, aki szerint nem az individuális előreláthatóság, hanem a gondosságnak a társadalmi élet egy meghatározott kultúrfokán tapasztalható objektív mértéke határozza meg a jogi felelősség fokát.³⁶ Köhler szerint, amennyiben a jog a gondatlanság körében is az általában megkívánt gondosság mértékét venné a büntetőjogi felelősség alapjául — tekintet nélkül a tettesek nagyobb individuális lehetőségére —; ez ahhoz vezetne, hogy a gondatlanság miatt azt az embert is megbüntetné, akinek szellemi képessége nagyon korlátozott, vagy konkrét lelkiállapota miatt a figyelem megkívánt mértékét nem tudja elérni. Épp ezért a Liepmann által említett objektív mérték alkalmazása visszaesést jelentene az eredmény-szemléletbe.

Végül röviden térjünk vissza arra a kérdésre, hogy a gondatlanságot milyen körben kell büntetni. A nézetek itt is megoszlanak. *Mittelstädt* szerint³⁷ tény, hogy a korabeli büntetőjog általában a gondatlanság pönalizálását csak az életet és az egészséget sértő vagy veszélyeztető cselekményekre tartja fenn. Ezt azonban nem lehet etikai alapon magyarázni. E felfogással ellentétes *Baré*, aki szerint csak aránylag kevés esetben szabad a gondatlanságot büntetni. Ez csak abban az esetben engedhető meg, amelyekben a gondatlanság valóságos károkozáshoz vezet.

Kitzinger az említett szelekciót jogtörténeti okokra vezeti vissza. Arra a felfogásra, amely azt tanítja, hogy a culpa a dolus-szal szemben sokkal fiatalabb, s még korábban sem általános.

Végezetül tekintsük át az alcímben jelzett időszak behatárolta korban néhány európai jognak a gondatlansághoz kapcsolódó részét.

³⁶ *Liepmann*: Einleitung in das Strafrecht. 1900. 151. old. Idézi *Köhler*: i. m. 125. old.

³⁷ Idézi *Köhler*: i. m. 158. old.

A század elején írja Beschütz,³⁸ hogy számos jog, így az ún. „román” jogok nem ismerik a gondatlanságot mint vétkességi formát. Így pl. a francia jog csak a gondatlan emberölést és a gondatlan tűzvész okozását fenyegeti büntetéssel. Azonban még így sem található meg a gondatlanság egységes fogalma. Helyette csupán az előfeltételek felsorolását alkalmazzák, amelyek megléte esetén büntetést kell kiszabni. Hasonlóképp a spanyol jog sem ismeri el a gondatlanságot mint általános vétkességi formát. Az 1870-es btk. szerint a bűncselekményt csak szándékosan lehet elkövetni. A nem akaratlagos cselekményeknek nincs általános definíciójuk.

Az 1852-től életben levő osztrák btk. szerint is a bűncselekményekhez mindig szükséges a szándék. A gondatlanságról nincs szó. Sőt: a tevés vagy nemtevés nem tekinthető bűncselekménynek, ha az véletlen, a cselekvés következményeivel kapcsolatban hanyagság vagy tudatlanság folytán állott elő. Ugyanakkor a gondatlan emberölést és testi sértést bünteti. A gondatlanság egységes fogalma azonban itt is hiányzik. Helyette egy sor feltételt sorol fel a törvény, amelyeknek teljesedniük kell ahhoz, hogy a bűncselekmény elkövetése megállapítható legyen.

Kohlrausch munkájában³⁹ viszont hivatkozik az osztrák btk. 1874-es tervezetére. Az 54. § szerint a gondatlan bűncselekménynél a tényleges tartalom vonatkozásában megvalósított tévedés csak annyiban vehető figyelembe, amennyiben a tévedés megalapozottsága nem a gondatlanságra épült. E tervezet tehát már általánosságban ismeri el a gondatlanság büntetendő voltát.

Hasonlóképpen az 1893-as svájci btk.-tervezet is alapvetőnek tekintti a tévedést. Ha a tettes cselekményét annak tartalmára vonatkozó tévedés határozta meg, akkor jogellenes cselekményét ennek az elképzelésnek az alapján kell megítélni. Ezzel szemben állnak időben korábbi, ellentétes tapasztalatok. A jogtörténeti kutatások nemcsak azt mutatták ki, hogy már a postglosszátorok olasz irodalma ismerte a gondatlanságot, de az 1794-es Porosz Általános Tartományi Jog éppúgy, mint az 1813-as bajor btk. a gondatlan eredményokozás általános fenyegetettségének álláspontjára helyezkedett.⁴⁰

38 Beschütz: i. m. 1—2. old.

39 Kohlrausch: i. m. 12. old.

40 Köhler: i. m. 157. old.

Már a századfordulón vizsgálták: mitől függ, hogy a törvényalkotó mely bűncselekmények gondatlan alakzatát rendeli büntetni. A kivételszámba menő büntetést Kitzinger arra vezeti vissza, hogy a törvényalkotó a cselekmények természetére alapít. Mivel bizonyos cselekmények csak gondatlanul követhetők el, ezért elsősorban erre összpontosítja a büntethetőséget. Ez az egyetlen magyarázata annak, hogy pl. az állambiztonságnak gondatlan megsértése ismeretlen. Köhler ehhez hozzáteszi, hogy a tényleges okok felderítése valójában nagyon nehéz.

A századfordulót követően — elsősorban a gépek mind szélesebb körű és gyors ütemű elterjedése következményeként szám szerint egyre szaporodó balesetek következtében — a büntető jogtudomány — elméleti síkon is — a gondatlan bűnözéssel a korábnál behatóbban foglalkozott. A büntetőjogászok — olykor merőben ellentétes felfogása — természetesen nem légüres térben keletkezett és formálódott. Jelentős befolyással voltak rá a századforduló — már ismertetett — irányzatai, illetve ezeken keresztül a folyamat — időben — gyakorlatilag korlátlanul vezethető visszafelé.

Századunk gondatlan bűnösséggel foglalkozó elméleteinek részletezése azonban e helyett nem látszik célszerűnek. Egyrészt terjedelmi okokból, másrészt azért, mert hazánkban a közelmúltban két, nagy értékű, az összefüggések leglényegéig hatoló jogdogmatikai munka tárgyalta ezt a kérdést.⁴¹ A bennük közreadottakhoz nincs mit hozzáfűznöm.

IX. Összefoglalás

A történeti áttekintés ismeretében a következő főbb törvényszerűségeket figyelhetők meg, illetve következtetések adódnak:

1. A társadalom, de főként a közösséget kifelé reprezentáló hatalmi (erőszak-) szervezet fejlettsége jól tükröződik vissza abban, hogy mikor, mely cselekményi kört tekintettek — a gondatlanság körén belül is — büntetendőnek. Jól látható a társa-

⁴¹ *Békés Imre: A gondatlanság a büntetőjogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974.*, illetve *Viski László: Közlekedési büntetőjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974.*

dalmi (illetve a hatalmi) igény és a társadalmi-emberi törvényszerűségek körének terjedelme, a kettő kapcsolata is a deviáns cselekmények határainak megvonásánál. Kifejeződik a pönalizálásban a társadalmi-uralmi érzékenység a gyakori vagy az elszaporodóban levő, kedvezőtlen jelenségekre vonatkozóan.

2. A társadalmi-uralmi felfogás változása azonban nem egyenletes és nem egyirányú folyamat. Erőteljes hullámvész figyelhető meg mind az elvárható gondosság körén belül, mind a cselekmény és az eredmény közötti kapcsolatra vonatkozóan. Éppen ezért — ugyancsak gyakorlatilag mindenféle tendencia érvényesülése nélkül — koronként igen változatos képet mutat a jogilag szankcionált gondatlanság tartalma és terjedelme. Ezzel összefüggésben változó a jogsértőre (tehát a konkrét jogalkotás alapján bűnösnek nyilvánított személyre) kiszabandó büntetés neme és mértéke.

3. Az elemzésre került jogforrásokból kitűnően a gondatlanság mai felfogásának gyökere a kánonjogban lelhető fel. Hiszen korábban a büntetést részint helyettesítette az okozó—sértett közötti elégtétel; részint a cselekményért csak annyiban felelt az egyén, amennyiben az eredmény előidézésében nem volt vétlen. A mai gondatlanság kifejezett formában a postglossátoroknál (Bartolus) jelenik meg, illetve a nem tudatos gondatlanság a Sachsenspiegelben. Az évszázadok során láthatóan a nagyobb problémát a súlyos eredménnyel járó véletlen („casus”) megítélése jelentette. Hosszú ideig nem vezetett sikerre az akarati szemlélet érvényre juttatása a véletlen és a gondatlanság fogalomkörének elhatárolásánál. Az akarati vétkesség elméleti megalapozóinak a múlt század elejei szerzők tekinthetők. Feuerbach felfogása lényegében a mai napig érvényesül. A gondatlanságot azonban továbbra is a szándékosságból vezették le s vezetik le ma is. A jogelméleti szakemberek képtelenek elszakadni a szándékosságtól, mint ún. „független változótól”, s nem tudják a gondatlanság lényegét nem a szándékosságtól való eltérésben, hanem attól különállva, önállóan keresni.

4. Századunk eleje (Beschütz, Liszt nézetei) óta az elméletben gyakorlatilag semmiféle fejlődés nem volt kimutatható. Akkor is, ma is a bíró olyan, valójában bizonyíthatatlan „tények” vizsgálata alapján állapítja meg a bűnösséget, mint hogy „megvolt-e

a képessége a cselekmény és a következmény előre látására?“, „volt-e lehetősége a következmény súlyosságát előre felbecsülni?“ stb. A gondatlan bűncselekmények körén belül éppen ezért a szándékos—nem szándékos, illetve a tudatos—nem tudatos kategóriák a gyakorlatban hasznosíthatatlanoknak tűnnek. Az ember személyiségének mélyében levő gondolatok, érzések, összefüggések léte és minősége véleményem szerint — a gondatlanság körében — nem alkalmas a bűnösség megállapítására. Kevés olyan eset van, amikor pl. a szabályszegés vagy az eredményhez vezető okfolyamat döntő láncszemét képező cselekedet tudatossága, szándékossága bizonyítható.

5. Éppen emiatt látszik elgondolkodtatónak, hogy a már Exner által is kifogásolt normativista felfogás (a jog nem azt rögzíti, hogy milyen az ember, hanem azt, hogy milyennek szeretné látni) mennyiben szolgálja a büntetőjog által maga elé tűzött eszméket. Hiszen a büntetőjog a gondatlanság több területén olyan elvárást tanúsít az emberrel szemben, amelyet teljes bizonyossággal senki nem képes tanúsítani.

6. A kiút abban látszik megvalósíthatónak, hogy — amint azt az imént idézett Exner is javasolta — az átlagembert tekintjük a „független változónak“. A büntetőjogot pedig csak ott és olyan körben hagyjuk érvényesülni, ahol valóban az átlagtól eltérőkkel találja magát szemben. A társadalmi-gazdasági fejlődés részét képező tudati fejlődés pedig megnyitja az utat afelé, hogy a társadalom széles körét a büntetőjogon kívüli eszközökkel lehessen rábírní a kívánatos magatartás tanúsítására. A gondatlanság pónalizálása tehát attól tehető függővé, hogy az átlagember azonos vagy hasonló szituációban hogyan viselkedne. Legálábbis nagy valószínűséggel előidézné-e a társadalmilag káros eredményt vagy sem. Ha ezt igen—nem válasszal sikerült eldönteni, akkor kerülhetne sor a mérce finomítására: az átlagember számára a normakövetés mennyire egyszerű vagy mennyire bonyolult. Minél egyszerűbb egy norma követése, annál súlyosabb megítélés alá esik a deviancia.

7. Lényeges szempontra hívja fel a figyelmet Petrik Ferenc, amikor rámutat arra, hogy „önmagában a jogszabály többnyire csak forma, ami néha évszázadokon keresztül sem változik. Változatlan lenne az a társadalmi viszony is, ami e forma keretei

között zajlik? Aligha állíthatjuk ezt." Egyetérthetünk azzal is, hogy „sokszor a jogszabálynak van a legkevesebb köze a jog változásaihoz, s a jog változásai — néha gyökeres megváltozása — a gazdasági, politikai viszonyok hatására a joggyakorlaton keresztül történik”.⁴² A szándékos bűncselekmények körén belül valóban, ahol a tudomány és a technika fél évszázados fejlődése nem teremtett olyan — alapvetően — új helyzetet, nem hozott olyan, a korábbi felfogástól merőben eltérő szempontokat, mint a gondatlanság esetében. S amíg a szándékos kategórián belül — némi túlzással — önmagában a jogszabály valóban „olyan, mint a laza erkölcsű lány: mindenki igényeit hajlandó és képes is kielégíteni”;⁴³ addig a gondatlanságra ez a hasonlat sem áll. Az eredmény előrelátásának lehetőségét, illetve az elvárható figyelem és körültekintés mércéjét ugyanis — noha a lehetőség a jogban adott — éppen a joggyakorlat nem alakította az élethez. Néhány kérdésben ugyan tapasztalható előrehaladás. Így pl. a Legfelsőbb Bíróság konkrét esetek kapcsán — noha még nem elvi élel — állást foglalt abban, hogy melyek azok a veszélyek, amelyekre a közlekedésben bizonyos körülmények között számítani kell, s melyek azok, amelyek előre várása nem tartozik a járművezető kötelességei közé. Ez azonban még korántsem törte át „az eredményért minden körülmények között valaki felelős” elvet. Hiszen az imént említett példák sorában is „csak” addig sikerült eljutni, hogy amiért korábban az autóst hibáztatták, azért — a konkrétan megjelölt esetekben — most már a másik fél lesz a felelős, ugyanazon írott KRESZ és ugyanazon büntető törvényszöveg mellett.

Ezzel azonban még nem értük el azt, hogy általános szinten sikerüljön végre elismertetni: *nagy számban vannak olyan balesetek, más, gondatlanságra visszavezethető jelenségek, amelyeknek noha vannak előidézőik, de ezek — legalábbis büntetőjogi értelemben — tetteikért nem felelősek.* Mégpedig azért nem, mert hibázásuk gyakorisága és jellege nem tér el az átlagtól. *Éppen ezért sem a viselkedés, sem a magatartás hordozói nem deviánsak.*

42 Petrik Ferenc: Jogforgácsok. Magyar Jog 1977/6. 506—513. old.

43 Petrik: i. m.

8. Az ily módon felépített gondatlansági elmélet alapja a beállítódás. Miután tisztázódott az, hogy az egyén az átlagtól negatív irányban valóban eltért, bűnössége elméletileg arra alapozható, hogy ez az eltérés az egyénnek a társadalom többségétől különböző, konkrét szituációbeli célválasztására vezethető vissza. A célkövetés hibája (a több cél közül az objektíve helyes és követendő fel nem ismerése, illetve a helytelen cél választása elutasítás helyett) abból ered, hogy az egyén értékrendjében a választott cél a többség hasonló szituációbeli célválasztásához képest deviáns. Ennek oka pedig az, hogy azonos vagy hasonló szituációban a környezeti ingerek hatására az egyén máskor is így (tehát az átlagtól eltérően) szokott reagálni.⁴⁴

44 Vö. *Ugrehelidze, M. G.: Problema nyeosztorozsnoj vinü v ugolovnom prave.* Izd. „Mecniereva”, Tbiliszi, 1976., továbbá *Ugrehelidze, M. G.: Pszichicseszkoje otnosenyije k protivopravnosztijj pri nyeosztorozsnoj vine.* In: *Pravovüj iszszledovanyija. Szbornyik naucsnuh sztatyej posz-vjasennüj 70-letiju Tinatin Vasziljevnu Cereteli.* „Mecniereva”, Tbiliszi, 1977. 98—107. old.